

OLÁH MIKLÓS

IRTA
SZEMES JÓZSEF

Országos Széchényi Könyvtár

ESZTERGOM 1936

LAISZKY JÁNOS KÖNYVNYOMDÁJA

BÉVEZETÉS.

Mátyás nagysága két dologban rejlik, nemzeti politikája az egyik, a humanizmus felvirágoztatása a másik. Az első utódai kezében elsikkadt, a másik a kedvezőtlen körülmények ellenére is tovább virult, új színekkel gazdagodott, és gyakori századokon át döntő befolyást a magyar irodalom fejlődésére.¹ A Jagellók alatt az eddig Olaszország egyetemeit járó magyar ifjak már Ausztria és Lengyelország felé is veszik útjukat, s hozzák haza a neohumanizmus eszméit, ezzel együtt Bécsen keresztül áramlik felénk az erasmizmus, mely a zilált kormányzat eresztékeibe hatolva elősegíti a széthullást, végül a nemzetet és királyát a mohácsi nagy temetőbe taszítja. Nálunk az erasmizmus melegágya, egyben egy sajátos erasmista nemzedék kisarjasztója a királyi udvar volt.² Ebben az erasmista légkörben töltötte ifjúságát Oláh Miklós „a XVI. század legszeplőtlenebb humanistája.” Előbb Erasmus rajongója, később első hatalmas gátvetője annak a reformációnak, melynek rohamos terjedését éppen az erasmizmus segítette elő. Életútja humanista gócpontokon, Váradon, Budán, Pécsen át vezet Németalföldre, s lesz itt princepse a humanistáknak, majd egy évtized önkéntes számkivetéséből megtérve elnyeri Magyarország legfőbb egyházi méltóságát és művelt szellemét nagy célja, a katolikus restauráció szolgálatába állítja, melyért nem szűnik meg dolgozni szívének utolsó dobbanásáig.

¹ Kerecsényi Dezső: Humanizmusunk helyzetképe Mátyás után és Mohács előtt. I. T. 1934. 59.

² Thienemann Tivadar: Mohács és Erasmus. Minerva. 1924. 1.

I.

Előkelő oláh eredetű családból származott. Neve származásának emléke. Őseinek történetét maga beszéli el Hungáriájában.¹ Havasalföldön régtől fogva két rokon nemzetség, a Danok és Dragulok vetélkedtek a hatalomért. A történelem folyamán hol az egyik, hol a másik ragadta magához az uralmat. Hunyadi János idejében Dragul vajda jutott hatalomra, aki a Dan nemzetség tagjait részben megölette, részben kiűldözte az országból. A várnai csata után Hunyadi segítségével ismét a Danok kerekedtek felül. Így folyt ez hosszú ideig. A hatalom birtokosai mindig kegyetlenül megtorolták a másik fél túlkapásait.

Dannak egy ivadéka, az argyesi Manzilla Hunyadi János hugát, Marinát vette feleségül, ebből a házasságból született Oláh apja, Stoján, aki a Danok és Dragulok vérengzése elől még ifjú korában Erdélybe menekült. Itt telepedett le, itt is maradt haláláig, bár rokona Mátyás több ízben vissza akarta őt helyezni ősei fejedelmi székébe.² 1490 táján feleségül vette Huszár Borbálát. Négy gyermekük volt: Miklós,³ Máté, Urzula és Helena. Miklós 1493 január 10-én született Szebenben,

¹ Hungária XII. 1533. márc. 7.-én Scepper Kornélhoz intézett levelében (Codex Epistolaris 310—11) a Dragul nemzetségből való származását említi. Ezzel szemben Sörös Pongrác 50 év Oláh Miklós életéből c. dolgozatában (Kat. Sz. 1903. 328.) az akkori politikai viszonyok alapján a Hungária elbe szélését tartja helyesnek. Ezt megerősíti Ferdinándnak az oláhok számára adott cimerbővítő levél is.

² Sörös P. i. m.

³ Chronicon. Bél Mátyás: Adparatus 38, és Péterffy: Sacra Concilia II. 187.

az erdélyi szászok főhelyén. Itt a boldogságot nem ragyogásban kereső apja és szelídlelkű anyja körében élte le gyermekéveit, itt sajátította el az elemi ismereteket rokonával Gerendi Miklóssal együtt,¹ aki később az ő engedékenysége folytán lett erdélyi püspök. Atyja 1504-ben a szászvárosi királybiróságért folyamodott, amit a következő évben el is nyert. E tisztséget 1520-ig viselte, ekkor kisebbik fia, Máté váltotta fel. Miklós Szászvárosban is szorgalmasan tanult. Majtényi György genealogiai feljegyzéseiben írja róla: „Miklós adta magát tanultságra és jó erkölcsben és jóságos cselekedetekben foglalta magát.”²

1507 táján atyja Váradra küldi, hogy ott tanulmányait a Thurzó Zsigmond vezetése alatt álló káptalani iskolában tovább folytassa. Vele ment Gerendi Miklós is. Váradon a Zsigmond kori kezdetekből hamarabb borult virágba a humanizmus, mint Mátyás udvarában.³ Püspökei közt már Zsigmond idejében több humanista volt.⁴ Meszesi Demeter a váradi székesegyház befejezője, a királyszobrok készíttetője, Zudar János, az olasz származású Andrea Scolari, kinek révén többen költöztek Magyarországra Florenzből. Halála után lett váradi püspök Vitéz János, az ő idejében Várad „az újkori muzsáknak lakhelye lőn.” Udvarában megfordult Pier Paolo Vergerio, Podacataro, a lengyel Szánoki Gergely, a magyarok közül Ivanich Pál, Janus Pannonius, stb. Könyvtáráról azt írta Bisticci Vespasiano, florenzi könyvkereskedő, hogy ott a tudomány minden ága képviselve volt. Kálmán-csehi Domonkosban újra élednek elődei humanista hajlamai, összegyűjti kora kódexeit, s újakat is készíttet Olaszországban. Utódja Szatmári György, a későbbi pécsi püspök, Oláh pártfogója. 1505-ben Thurzó Zsigmond foglalja el a püspöki széket. Ifjú éveiben Szatmári Györggyel⁵ tanult Olaszországban (talán Paduában), innen mint lelkes humanista tért haza.

¹ Antiqua cum eo intererat familiaritas, a puero et fere a primis elementis in Transilvania inita. Cod. ep. 369. és 462.

² T. Tár 1897. 142.

³ Hóman—Szekfű: Magyar történet III. 401.

⁴ Bunyitay Vince: A váradi püspökség története. I. 232—366.

⁵ Aldus Manutius írja róla: Humanissimus, sane ac doctissimus, studiosissimus Ciceronis erat.

Tagja volt a Sodalitas Litteraria Danubianának is. Ennek a nagy humanista multnak a következménye, hogy a váradi káptalani iskolában egyre nagyobb tért hódított a humanista szellem; a tanítás súlypontja lassankint a humaniőrákra és a természettudományokra tolódott át.¹ A tanulók a septem artes liberales keretében már Vergiliust, Ovidiust, sőt Horatiust, majd Juvenalist, Seduliust és Prudentiust is olvasták. A latin nyelvben való gyakorlásra dolgozatot készítettek prózában és versben egyaránt. Gyakorolták a levélírást és okiratszerkesztést is. A tanulmányokat az aritmetica, geometria és astronomia tetőzte be. Valószínűleg Pauerbach „Tabulae Vardienses“-e sem volt előttük ismeretlen. Ugy látszik Thurzó felismerte Oláh tehetségét, mert abba a kis akadémiába, melyet a kiválóbb tanulókból szervezett, őt is felvette.² Oláh később hálásan emlékezik meg Thurzóról, gyámjának (nutricius) nevezi.³

Körülbelül négy évig tartózkodott Váradon, ott jól megtanult latinul, elsajátította a görög nyelv elemeit és megvette alapját későbbi természettudományi ismereteinek.

II.

1510 májusában 17 éves korában II. Ulászló udvarába kerül. Várad és Buda közt állandó a kapcsolat. Szatmári György 1499-től titkos kancellár, 1501-ben váradi püspök, 1505-ben foglalta el a pécsi püspökséget, nemsokára esztergomi érsek és ezzel együtt a nagy kancellária feje lett. Thurzó Zsigmond az ő titkos kancellársága idejében volt királyi titkár és mint ilyen humanista körének tagja, 1505-ben őt váltja fel a váradi püspökségben. Nem lehetetlen, hogy Oláht Thurzó irányította az udvarba és ajánlotta be Szatmárinak.

Szatmári igazi humanista, a fiatal tehetségek pártfogója, a hazai és külföldi humanisták bőkezű mecénása. Nem egy pártfogoltja tanult Bolognában. A magyarországi humanizmus

¹ Békefi Remig: A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig 239—271

² Finácz Ernő: A renaissance kori nevelés története. 95,

³ Hungaria XVI,

továbbfejlődésében fontos szerepet játszott.¹ Valóságos humanista kört létesített maga körül. Ennek tagjai később magas egyházi méltóságra is emelkedtek, közülük kerülnek ki azok, akik a Jagelló kori humanizmusba beoltják az erasmizmust (Pisó Jakab, Balbi Jeromos, Gosztonyi János)² és az egészet Mohács utánra mentik át: Brodalics István, még inkább Oláh Miklós.

Oláh egyelőre gondtalanul élt a Mátyás szellemét lehelő falak közt.³ Csupán apró-cseprő szolgálatokat végzett apród-társaival és az ünnepélyeken, lakomákon, vendégek fogadásán vett részt. Megcsodálta Mátyás nagyszerű építkezéseit és az ekkor már pusztulni kezdő könyvtárát,⁴ életben találta még néhány könyviróját, ezek főnökét, Raguzai Félixet, a hires miniatort személyesen is ismerte.⁵ Később egyre inkább Szatmári vonzókörébe kerül, 1516-ban végleg hozzácsatlakozik, sőt titkára, s így humanista körének tagja lesz, egyben részese, majd tovább hagyományozója e kör szellemének, a Mohács romjain tovább omladozó világban.

Szatmárral Pécsre megy, itt teológus lesz, mint annyi magas egyházi méltóságot elért humanista elődje. Ez szinte sablonszerűen ment. Két év alatt elvégzi tanulmányait, pappá szentelik, a misézést azonban nem kezdi el. Szatmári oldalán gyorsan halad előre. 1518-ban már pécsi kanonok. Három év múlva, 21-ben meghal Bakócz Tamás, utódja Szatmári lesz. Új székhelyére magával viszi Oláht is, kanonoki javadalommal ajándékozza meg, kinevezi komáromi esperessé, majd a miskolci plébánia vezetését bizza rá. Oláh mindenhova helyettest állít, maga csak a javadalmakat élvezi. Ez kortűnet.

¹ Horváth J.: Humanizmus és reformáció. (Egyetemi előadások 1933—34 I. f. é.)

² Főgel József: II. Ulászló udvartartása. 76—105.

³ Veszprémi István: „Succincta medicorum...” c. művében arról tesz említést, hogy Oláh Ulászló udvarában könyvet írt az alkimiáról és ezt Ulászlónak ajánlotta. Veszprémi papról beszél, akinek életrajzi adatai megegyeznek ugyan Oláhéval, de a két személy nem lehet azonos, Oláh ugyanis mikor Ulászló udvarában élt, még nem volt pap, később pedig mikor az egyházi rendbe lépett, nem ajánlhatta művét Ulászlónak, mert ekkor már Ulászló nem is élt.

⁴ Főgel József: II. Ulászló udvara. 71.

⁵ Hungaria V,

Annál intenzívebben kapcsolódik bele a Mária jöttével még inkább felélénkülő irodalmi és tudományos életbe.¹ Az övé most még csak receptív jellegű; olvas. Könyveit az akkor szolgálatába lépő Joannes Brassicanus szerzi be. Ez később elkíséri urát utazásaira is és közvetít közte és testvére, a bibliofil Sándor közt.²

Szatmári mint esztergomi érsek most már hivatalosan is feje a kancelláriának. Ilymódon Oláh gyakran megfordul a királyi udvarban.³ A kancellária tagjai lelkes humanisták. Nem egy közülük Bécsben és Krakóban végezte tanulmányait. Celtis hagyományát is a bécsi egyetem magyar hallgatói folytatták tovább. Társaságuk Sodalitas Collimitiana néven volt ismeretes.⁴ Itt gyakran megfordultak budai magyarok. Mária Budára érkezével még inkább elmélyült a kapcsolat Bécs és Buda közt.⁵ Ez világnézeti átfejlődést indított meg. Áramlani kezd Budára az erasmizmus, mely csakhamar uralkodóvá lesz. Legfőbb propagálói Mária környezetéből kerülnek ki. Mária már régen ismerte Erazmust, vallási közönye is erasmista szellemből fakadt.

Piso Rómában ismerkedett meg Erazmussal, levelezett is vele.⁶ 1515-ben kerül Budára. Házában gyakran megfordul Oláh, vele együtt Brodarics, Verbőczy, Szalkai, Nádasdy, a Thurzó-testvérek és a mozgékony Ursinus Velius. Ursinus Velius sok udvarban megfordult, nagy baráti körre tett szert. Erazmussal is megismerkedett. 1523-ban jött Budára. Ezek révén rajongója lett Erazmusnak csaknem az egész udvar. Valóságos Erazmus-kultusz fejlődött ki. Piso örömmel írja később neki: „Rólad szó van a reggelinél úgy, mint ebédnél akár állunk, akár ülünk. avagy kilovagolunk, vagy sétálunk, mindig velünk vagy. Szóval köztünk élsz, viszont mi is mindig veled vagyunk testestül-lelkestül, csupán a távolság tép el bennünket egymástól.”⁷

¹ Főgel József; II. Lajos udvara. 70.

² Klimes Péter: Bécs és a magyar humanizmus.

³ A jászói formulare. Közli Récsei Viktor: Századok 1898. 495.

⁴ Főgel József i. m.

⁵ Klimes Péter i. m.

⁶ Horváth János: Humanizmus és reformáció (egy. előadások).

⁷ Főgel J. i. m. függelék.

Erazmusról¹ azt irták az erfurti humanisták, hogy önmagáért való ember, „homo pro se.” Mindent a maga szempontjából néz. Életelve nyugodt, független küzdelemnélküliség: epikureizmus és racionalista stoicizmus. Menekül mindentől, ami áldozatot kíván tőle. A középkori keresztény ideál nem tudja lelkesíteni. Krisztusban „admirandus philosophiae princeps”-et lát, akitől nem áll messze Aristoteles, Plato vagy Cicero. A Szentírás is antik emlék, melynek olvasásához humanista műveltségre van szükség. A skolasztikus barbár kora lejárt. Sürgeti a középkori egyház reformját, így akaratosan is töri az utat a reformáció számára. Az erasmizmus politikában pacifizmust, a vallási dolgokban szabadelvűséget, az ész és egyéni fölfogás előtérbe helyezését, végül a szellemi élvezetekben való zavartalan elmerülést jelentett. Az első megingatta a középkor mély vallásosságát, a második fáradt pesszimizmussal töltötte el a lelkeket és siettette a katasztrófa bekövetkezését.

1524 április 7.-én meghal Szatmári. Alig két évvel halála után Oláh királyi titkár,² majd a királyné bizalmas embere lesz. Pályája szépen bontakozik kifelé, nyitva előtte az út, melynek tetőpontján ott dereng az érseki trónus meg a főkancellári méltóság fénye. Ezt is elnyelte csakhamar a mohácsi temető.

III.

A török erősen készülődik. A királyi követek jární kezdik az országot és gyűjtik a fegyvereseket Tomori táborába. Julius 20-án a király is megindul Budáról négyezer főnyi seregével. Rendelete folytán Oláh az udvarban marad a királyné oltalmára. A férjéért aggódó királyné közvetlenül a csata előtt a táborba küldte megtudni, megütköznek-e a roppant török haddal, nem volna-e tanácsosabb az ausztriai, német és cseh segélyhadakat bevárni. A király az isteni igazságosságra és az utókor ítéletére hivatkozva az ütközet mellett döntött, egyben kérte a királynét, hogy utazzék a számára nagyobb biz-

¹ Thieneman Tivadar: Mohács és Erazmus.

² Codex epistolaris 151.

tonságot nyújtó Pozsonyba. Oláh az üzenettel még aznap Budára vágtatott és így kikerülte a csaknem biztos halált.¹

Néhány nap múlva megérkezett a szerencsétlen csata híre. Menekült, ki merre látott. Mária, hogy a lakósság rémületét ne fokozza, vadászás ürügye alatt² távozott Budáról, s futott Pozsonyba, majd Bécsbe bátyja Ferdinánd oltalma alá. Oláh, Szalaházy Tamás veszprémi püspök, Thurzó Elek, Bornemissza János és Burgio pápai nuntius követte.³ Pozsonyba menekült a mohácsi csatából Brodarics István, Gerendi Miklós, Bátori István, Révay Ferenc, Nádasdy Tamás és Macedoniai László. Utoljára egy helyen és egy párton van itt Oláh későbbi levelezőinek magyar törzse. Ebből a csoportból nőtt ki az udvari párt.

Bár Zápolyait már megkoronázták hívei, az udvari párt Mária vezetésével mégis előkészületeket tesz Ferdinánd trónraemelésére. Miután ez megígérte, hogy az ország alkotmányát tiszteletben fogja tartani, 1526 dec. 17-én királynak kiáltották ki. Két királya volt tehát az országnak. Ez tizenegy évig tartó polgárháborúra vezetett. 1527. elején Ferdinánd Csehországba ment. Távollétében ügyeit helytartóként a Pozsonyban székelő Mária intézi. Oláh buzgón végzi titkári kötelességeit, közben Sopronban is megfordul, júliusban Óváron van, Mária kíséretében fogadja a hazatérő királyt, majd Bécsujhelyre utaznak. Innen Mária levelet intéz bátyjához, kéri őt, hogyha alkalma kínálkozik rá, jutalmazza meg kedves hívüket. Maga a győri kanonokságot adományozza neki.⁴

Szeptember 26.-án Ferdinánd fényes diadalt aratott Zápolyai hadain Tokajnál. Ennek hatása alatt a budai országgyűlés nov. 3.-ára kitűzte Ferdinánd megkoronázását. Ferdinánd Budára hivatja Máriát és feleségét, velük jön Oláh is, innen Székesfehérvárra utaznak, ahol résztvesznek a koronázási ünnepségen.

A koronázás után Oláh azt remélte, hogy Ferdinánd meg fogja jutalmazni fáradozásaiért, az udvarba hívja s itt tovább haladhat majd felfelé pályáján. Az erdélyi püspökségért folya-

¹ Cod. ep. 34. és 208–209.

² Cod. ep. 209.

³ Ortvay Tivadar: Mária, II. Lajos magyar király neje. 193-tól.

⁴ Sörös P.: Oláh M. győri kanonoksága. Századok, 1915.

modik, erre azonban igényt tart Gerendi is, így meg kell elégednie a fehérvári őrkanonokság javadalmával.¹ Nemsokára a kancelláriában kér alkalmazást, de eredménytelenül.

Ismét a királynéhez szegődik. Mária, miután birtokai idegen kézre kerültek, nem lévén állandó lakhelye, folyton vándorolni volt kénytelen. A mindig útra készülő és úton lévő Mária udvarában nyoma sincs a nyugalomnak. Oláh idegenül érzi itt magát. Állandóan figyel, nem üresedett-e meg valamelyik püspökség, vagy udvari tisztség, ahol megvethetné lábát. Közben egyre távolabb sodorják hazájától az események. 1529 tavaszán Znaimba utaznak,² itt vannak egészen szeptemberig. Szabad idejében levelez barátaival,³ s figyel aggodalmasan János előrehaladását. A török Bécs felé közeleg. A hír hallatára Linzbe menekülnek, hosszú és fáradtságos út után érkeznek a városba, innen tovább akarnak sietni Tirol felé, de december 15.-én a török elvonul Bécs alól, mire Linzben maradnak. Innen ir Magyarország érdekében Ferdinándnak, V. Károlynak és a pápának.⁴ Csaknem eredménytelenül. A következő év májusában ismét útrakelnek, miután Innsbruckban rövid pihenőt tartottak, Augsburg felé veszik útjukat. Éppen ekkor nyílik meg a birodalmi gyűlés, melyet V. Károly a reformációtól felkavart vallásügyek elintézésére hívott egybe. A gyűlés megkezdése előtt fényes istentiszteletet tartottak az augsburgi székesegyházban, itt Pimpenelli Vince pápai követ hatalmas beszédben mutatott rá a török veszelemre, melynek elhárítására a nyugati fejedelmek egyetértése szükséges. Ugyanezeket hangoztatta beszédében Oláh is, melyet a meg nem jelent magyar delegátus, Thurzó Elek helyett mondott. Buzdítja az összegyűlt fejedelmeket a nagy expedícióra (expeditio generalis), gyakorlati utasításokat ad,

¹ Cod. ep. 58, 159. Sörös P.: A székesfehérvári őrkanonokság története 1543-ig. Századok 1916. Az 1536-iki adórajstrom (Csánki Dezső: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában II. 672.) szerint az őrkanonokot illette meg Almás, Fehérmegyében Akasztó és Pentele, Zalában Dörgicse, Somogyban Dobsza, Bárd, Pelend. Szt. Miklós, Mernye, Vádé, a két Kécske és Balatonszemes.

² Az utazás történetét 1. Cod. ep. 4—135.

³ Cod. ep. 5, 12, 18.

⁴ Cod. ep. 29—32, 34, 41, 54.

végül megfenyegeti az egybegyülteket; ha ez meg nem történik, a magyar saját érdekében a törökkel lesz kénytelen szövetkezni hogy ennek mi lesz a következménye, ítéljék meg maguk a jelenlevők.¹

Sem a pápai követ, sem Oláh beszéde, ez a fényes retorikai mutatvány, nem hozta meg a kívánt eredményt. A hesseni őrgróf és a szász választófejedelem még a gyűlés be-
rekesztése előtt eltávozott, nemsokára az egész gyűlés fel-
oszlott anélkül, hogy a legégetőbb problémákat megoldották volna.²

Magyarországból rossz hírek érkeztek, Rogenderf csúfos vereséget szenvedett a töröktől Buda alatt; ez felégette Nagyszombatot és a Morva vidékét. Csalódik Ferdinándban is. Hiába üresedett meg két püspökség is, egyiket sem sikerült elnyernie. Keserűen fakad ki ellene: „Mennyire álhatatlanok még azok is, kiknek az adott szó megtartására példát kellene mutatniok.”³ Szívesen itt hagyná az udvart s élne valamely békés helyen a tudománynak és olvasásnak. Okt. 17.-én így ír az udvarba kívánczozó kalocsai prépostnak: „El sem lehet számlálni, mennyi gondja, mennyi terhe, aggságoskodása van az udvar szolgálatában élő embernek. Ha az udvarba jössz, akkora teher szakad a nyakadba, hogy sem éjjel, sem nappal nem lesz nyugtod. Elfelejtet még azt a tudományt is, melyre azelőtt szorgalmas munkával tettél szert, sürgető gon-
jaid, s lelki tusakodásaid közt egyáltalán nem szakad időd a tudományos foglalkozásra.”⁴

Gondjai elől a császárnak egy Augsburgtól nem messze eső nyári lakába vonul vissza egy kis időre, itt a Szentírást, Szent Ágoston magyarázatait és Szent Ambrust olvasgatja, s egyre küldi panaszos leveleit barátainak. Augsburgi tartózkodása arról is nevezetes, hogy innen írja első levelét Erazmusnak.

November 24-én lehangoltan hagyják el a várost, három napi vergődés után jutnak el Regensburgba, egy nap múlva Staubigon át Wilshofen felé utaznak. 30-án Oláh előre megy

¹ Cod. ep. 85.

² A beszéd be van sorolva a Cod. ep. levelei közé.

³ Cod. ep. 91—93.

⁴ Cod. ep. 94. Sörös P. fordítása.

Linzbe, hogy a királyné számára szállásról gondoskodják. Alig tartózkodnak itt egy napig, tovább utaznak Greinba. Az volt a tervük, hogy Magyarországra térnek vissza,¹ de ezt a kedvezőtlen politikai helyzet miatt nem tudják végrehajtani. Kremsben akarják bevárni az idők jobbrafordulását, de reményeiket csakhamar elhalványítja Reggendorf budai vereségének a híre.

IV.

1530 december 1-én meghalt Margit főhercegasszony, Németalföld kormányzója. V. Károly most a hazátlanul bolyongó özvegy királynét kéri fel a megürült tisztségre. Mária sokáig habozik, végre is elfogadja a megbízást. Oláh nehéz helyzetbe kerül. Nem tudja elhatározni magát, vajjon kövesse-e úrnőjét a reménytelen messzeségbe, vagy visszatérjen Magyarországba.² Érzi, hogy élete mellékvágányokra készül tereledni. Egyelőre sem Magyarországon, sem Németalföldön nem számíthat emelkedésre. Otthon harc folyik, Németalföldön a nyugalom némi reménnyel kecsegteti. Szalaházi biztatja, ne hagyja el a királynét. Hosszú gondolkodás után végül is Mária követése mellett dönt.³ Javadalmainak megmaradt töredékét káplánjára, Ceglédi Jánosra bízta, a közben Ferdinándtól ajándékozott tapolcai apátsággal együtt,⁴ 1531 február 10-én indulnak el Ausztriából Németalföld felé. Kremsből Linzbe lovagnak, itt Mária találkozni akar Ferdinánddal.⁵ Rendezi Magyarországi birtokügyeit, beszerzi az úti szükségleteket⁶ s Bajorországon át haladnak Németalföld felé. Útjukba ejtik Regensburgot, Kölnt, Aachent, végre Brüsszelbe, Németalföld fővárosába érkeznek. Oláhnak első dolga, hogy július 11-én levelet ír Ferdinándnak, melyben a török elleni hadjárat megindítására sürgeti. Mindig Magyarország forog eszében. Mikor Má-

¹ Cod. ep. 113. és 117.

² Cod. ep. 123.

³ 124.

⁴ Oláh újabb javadalma nagy kiterjedésű és gazdag jövedelmezőségű lett volna, de a folytonos harcok és garázdálkodások miatt alig jövedelmezett 150 forintot. (S. P.: K. Szemle. 1903. 417.)

⁵ Cod. ep. 124.

⁶ 125.

riát ünnepélyesen beiktatták tisztébe, Oláh üdvözölte őt, de hozzátette, „ha Magyarországon megszilárdul a béke, akkor felségednek újra meg kell látnia Magyarországot.”¹

Magyarországról egyre rossz hírek érkeznek. Török Bálint elfoglalja Oláh fehérvári javadalmait, a Zápolyai területen lévő javadalmaiért is aggódott, de ezeket Verbőczy, Nádasdy, főleg Brodarics közbenjárására nem érte baj, a Ferdinánd részén levőket azonban annál inkább. Tapolcai birtokait Pemflinger Sebestyén, Diósgyőr kapitánya csak valóságos hadjáratallal tudta visszafoglalni a bitorló Bebek Györgytől.

Nem érzi magát jól Németalföldön. Új helyzetébe nehezen tud beletörődni. Az udvari szertartások, apró-cseprő gondok és az udvari élettel járó kellemetlenségek csak növelik ellenszenvét. 1533 márciusában elkeseredetten írja Sceppernek: „Ha Magyarországon béke lesz, s ügyeim jól elintéződnek, nem tarthat engem vissza sem harangjaitok művészies hangja, sem kandallóitok egészséges, de számomra kormos örömei, sem asszonyaitok nyájassága, egyedül a tudós férfiakkal való érintkezés köt le némileg, de sokkal nagyobb szabadságom lesz hazámban, hisz úgysem török nagyra, kevéssel is beérem, ha nem lesz is ott olyan sok tudós férfi, mint itt, elég lesz, hisz azoknak sok tudós kódexük van, az ezekkel való foglalkozás épp úgy gyönyörködtet majd, mintha csak Itália kellős közepén lennék.”²

Nos, a tudománnyal való foglalkozás az,³ mely némileg elviselhetővé teszi számára a németalföldi tartózkodást. Levelezni kezd a németalföldi humanistákkal, bejárja egész Flandriát és Brabantiát, megfordul Binchben, Valenciennesben, Condeban, Quesnoyban, Bernben, nem egy humanistával személyesen is megismerkedik, hovatovább egész tudós- és írókör alakul ki körülötte, melynek ő lesz a központja. Ez fel-tüzeli írói becsvágát, Danus Jakab vezetésével görögül tanul, verseket ír, nagy becsvággyal levelez, irodalmi köre számára megírja Altíla történetét és Magyarország földrajzát.

Ennek a sokirányú tudományos és irodalmi, majd poli-

¹ 146.

² 313.

³ Kollányi Ferenc: O. M. irodalmi foglalkozásai külföldön. M. Sion 1885.

tikai és baráti összeköttetésnek emlékét őrzi levélgyűjteménye: a Codex Epistolaris. E levelezés javarészét még életében lemásoltatta, valószínűleg azzal a szándékkal, hogy később kiadja. Ezt Ipolyi Arnold hajtotta végre 1875-ben.¹

A Codex Epistolaris nem igazi protocollum literarum, mint a címe jelzi, amelyben a levelek fogalmazását szokták leírni, hanem véglegesen megfogalmazott és elküldött, valamint az ezekre kapott válaszoló levelek gyűjteménye. Oláh nagyarányú levelezésének csak egy részét foglalja magában, azt a körülbelül 600 levelet, mely az 1527—38. terjedő időből származik.

Tartalmuk rendkívül változatos. Fejedelmekhez, államférfiakhoz, udvari hivatalnokokhoz, írókhoz, tudósokhoz és barátaihoz vannak intézve. Irodalmi, politikai és baráti levelek,

Irodalmi levelezése. Mária királyné udvara valóságos irodalmi és politikai tűzhely volt. Oláh ebben kiváló szerepet vitt.

A könyvkedvelő királyné az irodalom nagy pártfogója. Könyvtára, mely előtt többet állott, mint a tükör előtt, tele volt teológiai, történeti, filozófiai munkákkal, görög és római klasszikusokkal.² Udvarában a humanisták meleg fogadtatásra találtak. Iparkodtak ir kegyeibe férközni. Hozzá pedig Oláh Miklóson keresztül vezetett az út. Természetes tehát, hogy lassan ként Oláh, mint kristályosodási gócpont köré gyűltek, hiszen innen bizton remélhettek erkölcsi és anyagi sikert a maguk és pártfogoltjaik számára. Oláh segítette is őket. Ezek viszont maecénásuknak tekintették, terjedelmes előszókból magasztalták, dicsőítő hexameterekkel halmozták el, leveleikben rázúdítják a humanista retorika dicsőítő sablonjainak egész tárházát. Mielőtt kiadnák műveiket, bírálat végett hozzá küldik és boldogok, ha a könyv címlapján Oláh neve ékeskedik. Közlik vele irodalmi terveiket, tanácsot útbaigazítást kérnek

¹ Megjelent a M. T. A. szerkesztésében a Monumenta Hungariae Historica c. sorozat 25 k.-ben, Codex Epistolaris Nicolai Oláhi címen. A 182 beírott lapot tartalmazó codex az Eszterházy hercegek kismartoni levéltárából került elő, címe: Epistolae familiares Nicolai Oláhi ad amicos. Hogy oda miként jutott, arról a kódex címlapján lévő felirat világosít fel. Az Eszterházyak leányágon az Oláh-család örökösei. Oláh nővére, Orsolya előbb Császársz Kristófhöz, majd Bona Györgyhöz ment nőül. Az első házasságból született Császársz Miklós, kitől a Dersfiakon át leányágon az Eszterházyak származnak.

² Ortvyai Tivadar: Mária királyné 391.

tőle, megjegyzéseit hódolattal fogadják s dicsérik nemes izlését. Mikor elküldi nekik saját műveit, nem tudnak hová lenni az elragadtatástól, a maguk silány (tale quale) opusculumait nem is merik egy lapon emlegetni az övéivel. Köztük legnagyobb jelentőségű Erasmus. Oláh már régen ismerte leveleiből, lelkesedett is érte. Benne azonban elsősorban nem az egyház kétes hűségű fiát, hanem a nagy humanistát, a klaszszikus erudició ideálját látta. 1529-ben Joannes Brassicanus-hoz intézett levelében¹ Erasmus tehetségét (virtus) és isteni szellemét, csodálatos műveltségét magasztalja, melyet nem méltányolni műveletlenség, őt barátjának nevezni humanista számára a legnagyobb kitüntetés. Hogy egy főpap oly szívélyes barátságot tart fenn vele, mint Oláh, azért még nem vádolható meg hitelenséggel.² Oláh nyugodt lelkiismerettel írta később végrendeletében: „Fidem hactenus firmiter tenui et confessus sum.”³ Erazmussal való levelezésében csak elvétve van valósi vonatkozás, ha van is, ezekben Erasmus úgy igyekszik feltüntetni magát, mint akit azért üldöznek, mert az egyházba becsúszott visszaéléseket és visszaosságokat támadja. A palermói érseknek azt írja, hogy ő az egyházat a babonától és elvilágiasodástól akarja megóvni, hogy ki-kiszta ésszel, hivatása szerint szolgáljon az Urnak.⁴ Nem egyszer nyilatkozott elitelőleg az újítókról. Zwingli és Oekolampadius halálakor így ír: „Nagy félelemtől szabadultunk meg a két pap halálával. Ezeknek halála a legtöbb ember lelkében hihetetlen változást okozott. Itt tűnik ki különösen az Isten keze; bárcsak befejezné, amit kezdett nevének dicsőségére.”⁵ Oláh azt remélte tőle, hogy az újítók elleni harcban még fegyvertársa lehet az egyháznak. „Sokaknak romlásával — írja neki — vitatkoznak itt a hit dolgairól, rendkívül szükséges volna jelenléted, hogy ítéletet mondj ezekben a kétséges dolgokban.” Tehát Oláh nem erőszakkal, hanem tanultsággal látja a hit-

¹ Cod. ep. 9.

² L. Noszkay Ödön: Oláh Miklós levelezésének művelődéstörténeti vonatkozásai és Balog Margit: O. M. Hungariaja, mint művelődéstörténeti kútforrás. Oláhnak Erazmussal való viszonyát ismertette Kollányi Ferenc Magyar Sion, 1885. 585. 736.

³ Merényi L.: Oláh végrendelete. T.-Tár 1896, 138.

⁴ Cod. ep. 450.

⁵ 175.

újítást legyőzhetőnek, s akar kimenekülni a kor kínos meghasonlottságából. E gondolattal iskolarendszerénél még találkozunk.

Egyébként a kettőjük közti levelezés alig volt több két ismerős néhány levélváltásánál. Irnak egymásnak mindent mindenről: „*πάντα περὶ παντὶ*.”¹ 1530-ban Erazmus az özvegy királynénak egy vigasztaló könyvecskét írt Vidua Christiana címen. Ez adott alkalmat Oláhnak arra, hogy felvegye vele a levelezés fonalát. A királyné nevében ő köszöni meg Erazmus kedvességét, leírja Mária elragadtatását, majd hozzáteszi: „Én ugyan színre ismeretlen vagyok előtted, mégis te kedves és ismerős vagy nekem könyveidből, melyeket órákhosszat kezembe tartva olvasok.”² Egyben kéri Erazmust, vegye fel őt is barátai sorába, sőt egyenesen Mária udvarába hívja. Erazmusnak jól esik Oláh hódolata, s kegyesen válaszol: „Csókolom a te igazán emberséges lelkedet, a te nevedet legjobb barátaim sorába iktattam.”³ Oláh elpanaszodik neki Magyarország sorsáról, Erazmus a nyugati vallásháborúról tudósítja őt. Az angliai eseményekről nagy sajnálkozással ír: „Óhajtanám, hogy köztünk és az angolok közt létrejöjjön a megértés.”⁴ Elitéli Luthert, aki éppen most adott ki egy könyvet, mely apagyilkos gyűlöletet lehel. Panaszodik, hogy őt is eretnység gyanujába keverték. Antwerpenben egy könyvet adtak ki ellene, melyben „a szolid észből semmi sincs.” Szerzője Nicolaus Herborn ferencrendi generális, „tudatlan és izgága ember, aki egyebet sem tud idéitlen fecsegnél.” Vádolják, hogy együtt érez Lutherrel és Zwinglivel és hogy támadja a franciskánusokat, holott ő csak a rossz szerzetesek ellen kelt ki: „én a jó franciskánusokat szívemből szeretem, sőt tehetségemhez képest pénzzel is segítem őket.”⁵ A könyvből egy példányt küld Oláhnak is, egyben kéri, mutassa meg barátainak, azok ítéljék meg, vajjon igaza van-e. Oláh védelmébe veszi Erazmust. Egy levélben már eldicsekszik neki, hogy közbenjárt érdekében a királynénál, Mária rendeletet adott ki, melyben eltiltja a könyv terjesztését. Kéri Erazmust, ne aggódjék: „a te erőd és nagyságod mélyen vesse meg ezeket.”

¹ 371.; ² 70.; ³ u. o.

⁴ Cod. ep. 491.

⁵ 450.

Az ekkor már agg és betegeskedni kezdő Erazmusnak jól esik a baráti szó. Kéri is Oláht, hogy maradjon jó hozzá (ut pergas esse Olahus).¹ Egyre mélyül barátságuk. Ha megjelenik Erazmus levélhordója,² Oláh rögtön felhasználja az alkalmat a levélíráshoz, ha mást nem, apróságokat közöl, hízelgő szólamokkal kedveskedik neki, más alkalommal ezüst kanállal és villával lepi meg „hogy rám emlékezz, akár reggelizel, akár ebédelsz”,³ szóval úgy bánik vele, mint azt belső barátaival megszokta.⁴ Erazmus később olyan dolgokat is ír, melyeket nem szeretne, ha más kezébe kerülnének. Lelkére köti Oláhnak: „lege solus”. Erazmus folyton rossz egészsége miatt panaszskodik, Hol a gyomra, lába, feje fáj, nagyon fél a paralizistól. Annál nagyobb Oláh öröme, mikor némi javulásról értesül.⁵ Pedig a hervadás már ott leselkedik Erazmus mögött; levelei keserű, mogorva hangulatáról tanuskodnak, „alig tudom már visszatartani elszállni készülő lelkemet.”⁶ Lassanként barátai is elhagyják a sír szélén álló embert. Mikor ezt megírja Oláhnak, ez nem győzi vigasztalni, biztosítja, hogy mindig hű barátja és szószólója marad, „amig alkalmam lesz rá, dicsőségednek szócsöve leszek”,⁷ sőt tovább megy: „mindenkit az irántad való szeretetre és utánad való vágyakozásra gyullasztottam”⁸ úgyannyira, hogy az egész udvar rajong Erazmusért, azt szeretnék, ha ez a nagy férfiú eljönne Mária udvarába. Kivánságukat Oláh tolmácsolja neki. Ő gyenge egészségével menti ki magát.⁹ Oláh nem tágit: „Mások — írja — kézzel-lábbal igyekeznek, hogy hazájukban, ahol születtek és nevelkedtek, éljék le életüket és tehetségükkel a hazát dicsőítsék.”¹⁰ Erazmus erre is kételkedve válaszol: „Nem tudom miféle díszére lennék én hazámnak”,¹¹ csak nagy sokára határozta el magát, hogy hazatér Németalföldre, de kiköti, hogy a királyné ünnepélyesen hívja őt meg. Oláh ezt is kieszközli. Mária közbenjár V. Károlynál is, hogy Erazmust, aki eretnecség hírében állott, udvarába fogadhassa. A császár kedvező válaszát Oláh siet tudtára adni. 1533 június 13.-án a királyné ünnepélyesen meghívja.¹² Erazmus még most sem indul, a következő év június

¹ 174. ² 144. ³ 127. ⁴ 196. ⁵ u. o. ⁶ 212.

⁷ Cod. ep. 329.

⁸ 381, 211. ⁹ 196. ¹⁰ 200. ¹¹ 228. ¹² 378.

25.-én Oláh ismét kéri, hogy jöjjön, ez volt utolsó levele hozzá. Erazmus ekkor már csak árnyéka volt önmagának, s nemsokára meg is halt. Halálakor versenyre keltek az Oláht körülvevő humanisták Erazmus magasztalásában. Ő is epítáfiumokban és elégiákban gyászolja meg barátját, ezek költészetének legszebb darabjai.

Erazmus titkára, Levinus Panagatus gazdája halála után Oláh szolgálatába állott.¹

Erazmus után a legközvetlenebb kapcsolat a lőweni triumlinguarum akadémia három tanárához, Petrus Nanius, Rutgerus Rescius és Goclenius Conradushoz fűzte.

Nanius kiváló filologus, szónok és matematikus volt. Oláht tanulmányai egyetlen oltalmának nevezi.² Mikor egyik munkáját ki akarja adni, Oláhnak hozzá intézett elismerő levelét is hozzácsatolja. „Tudós leveled folytán — írja — elértem, hogy mindenütt magasztalnak.”³ 30 példányt ajándékoz neki, eldicsekszik, milyen kapós a műve, de szerényen hozzászól: „ezt egyedül neked köszönhetem, kinek nevét könyvem homlokán, mint drágakövet mutogatják.”⁴ Hát még mikor Oláh műveiről van szó: „Ismét és ismét elolvastam nem kevesebb buzgósággal, mint gyönyörrel”⁵ — írja az Erazmus elégiákról. Készségesen segítségére van Oláhnak a könyvkiadásban is. 1537-ben megjelennek Oláh versei. Nanius siet az örömhírrrel, akinek csak megmutatta, dicséri benne a szellem könnyedségét. Szinte félve említi, hogy néhányat saját verseiből is hozzácsatolt a kiadáshoz. Ezt még sokan szereték volna megtenni, „de úgy látszott, hogy a te jó verseidet majd úgy elborítják a rosszak, hogy alig fognak elkelni.”⁶ Ilymódon nagy veszteség lett volna számukra, ha Oláh visszatér Magyarországra. Mikor ezt a gondolatot megpendíti előttük, kérve kéri, maradjon köztük, ne engedje, hogy a „spiritus Hungaricus” hazavonja. Itt, távol a barbár táboroktól a műzsák kegyében élhet.

Nincs egy megjegyzése, vagy akár egy kis verse is, amit agyon ne dicsőítettek volna. 1536-ban kéziratban közreadja a

¹ Emliti Waldapfel I. E. Phil. Közl. IX. évf. 183.

² 609. ³ 568.

⁴ Cod. ep. 575. ⁵ 592.

⁶ 598.

Hungariát. Most szinte versenyre kelnek egymással a magasztalásban. Itt is Nanius jár elől. Elragadtatva idézi Vergilius szavait: „nec vidisse semel satis est, iuvat usque morari.“ A török elpusztíthatta Magyarországot, de a te művedben újra éled és örökké élni fog. (A Hungaria külföldön közkézen forogván, csakugyan hozzájárulhatott ahhoz, hogy a benne megrajzolt gazdag és termékeny Magyarország képe rögzítődött meg a humanisták köztudatában.)

Rutgerus Rescius a klasszikus nyelvek tanításán kívül ezek terjesztésére könyvnyomdát is alapított. Első levelében így ír Oláhnak: „Oly pártfogója akadt a vidéknek, aki nemcsak gyámolítja az írókat és irodalmat, hanem maga köztük a legkiválóbb.“¹ Nem egyszer kéri támogatását, viszonzásul a nyomdájából kikerült szép könyvekkel ajándékozza meg őt. Oláh egy ifjú nevelését (talán unokaöccsét) bizza Resciusra; ez viszont az ő volt tanítványait ajánlja figyelmébe.² Ily módon Oláh pártfogásának köszönheti emelkedését Hieremias Trivenus, Guilelmus a Putana aki a furniumi egyetem dékán-ságára is pályázott, Hadrianus Cordatus, Lapidanus és mások.

Élénk összeköttetésben állott Goclenius Conradusszal is. Ő viszont az antwerpeni tanács egyik tagját, a tudós Dillfust hozza vele összeköttetésbe. Oláh kegyesen fogadja új ismerősét: „lehet-e valami szebb dolog a halandók életében, mint a barátok serege, lehet-e kellemesebb, mint a kiváló emberek barátságát élvezni.“³

A kolostorokba is eljutott Oláh híre. A karthausi Levinus Amonius alig várja, hogy vele megismerkedhessék. Kettőjük közös barátja Erasmus. Levinus Erazmusnak csak fényoldalát ismerte. Benne és irányzatában az egyház nagy segítőtjét látta. Erasmus két művét el is küldi Oláhnak. De praeparatione ad mostem és a *ἡ ἀπολογία* adversus epistolam Lutheri címűt, „hogymivel — írja — Erazmussal beszélni nem tud személyesen, műveit olvasva legalább a vele való társalgás látszata legyen meg.“⁴

Az irodalmi körhöz számíthatunk két történetírót, Ursinus Veliust és Paulus Ioviust is. Mindkettő járt Magyarorszá-

¹ 67. ² 418.

³ Cod. ep. 444.

⁴ 508.

gon ; Ursinus Velius Oláh régi ismerőse. A mohácsi csatáról irt és Oláhtól kért hozzá adatokat. Iovius olasz származású, a magyarországi eseményekről kap Oláhtól értesítéseket.¹

Franciscus Cranevaldus Basilius egy művének latin fordítását ajánlja Oláhnak. Ő bő jutalom kíséretében köszöni meg a kitüntetést, Cranevaldus viszont saját művei kiadására kéri pártfogóját: „Azok minden tudós csodálatos gyönyörűségére fognak szolgálni.”

Cornelius Grapheusszal Oláh személyesen is megismerkedett Brüsszelben. Tipographia veteris Romae című munkája megírásában Oláh megjegyzéseit is felhasználta. Pártfogolja irodalmi törekvéseit, ezt Grapheus epigrammákban köszöni meg: „Hogy a világ tudomást szerezzen irántad való jóindulatomról.”²

A következő évben az irodalmi kör tagjai összegyűjtik az általuk Erasmusra irt epitáfiumokat és elégiákat, majd az egészet Oláhnak küldik el. Ő hozzácsatolja a sajátjait és Grapheusnak továbbítja. Ez elragadtatásában valóságos ódát ír Oláhhoz. Hozzá hasonlóan Petrus Philicinus is versben magasztalja. Egyetlen vágya, hogy Oláh kliense legyen.

Arnoldus Oridrius, „benigna Musarum vená”-nak nevezi; elküldi hozzá görög nyelvtanát. Oláh kitartó munkára buzdítja.

Guilelmus Lapidanus alázatos tanítványként csodálja Oláht. Egyik levelében így ír: „Bárcsak megengednék az égiek hogy ilyen férfiak társaságában éljek.”³

Politika levelezése. V. Károly császár, I. Ferdinánd, a francia és dán királyné Mária testvérei voltak. Országaik ügyei és politikájuk szálai ide futottak össze, s innen ágaztak szét csaknem egész Európára. Oláh állandó összeköttetésben áll politikusokkal és diplomatákkal, memorandumokat intéz, haditerveket ajánl Európa hatalmainak, VII. Kelemen pápának, V. Károlynak és Ferdinándnak. Nap-nap után érkeznek és mennek Mária udvarából a futárok, hozva vagy továbbítva Európa minden részéből a politikai híreket. Oláh magyarországi hivataltársai ekkorra már jelentős szerepet visznek az ország po-

¹ 606.

² 586.

³ Cod. ep. 439.

litikai életében. Ezek minden fontosabb eseményről értesítik őt. Leveleikből össze lehetne állítani a mohácsi vésztől a nagyváradi békéig terjedő évtized magyar történetét.

Levelezésében mindig a magyarországi események vannak előtérben, de sohasem téveszti szem elől Európa többi országait sem, hiszen sohasem lehetett tudni, hogy egy-egy politikai sakkhúzás, milyen hatással lesz Magyarországra. Ezt annál könnyebben megtehetette, mert Ferdinánd annak az V. Károlynak volt öccse, aki apai részről Ausztriát, Németalföldet és Franche Comtet, anyai részről Spanyolországot, Nápolyt és Sziciliát örökölte. Mint Mária kancellárja jól ismerhette Károly országainak belső ügyeit, egyben betekintést nyert azoknak az országoknak ügyeibe is, melyek Károly politikájában szerepet játszottak.

Összeköttetésben állott a lengyel Sejdlovetz Kristóffal, Wese János lundi érsek révén betekintést nyert Dánia ügyeibe, Dánia és Lübeck összetűzésének maga is szemtanuja volt. Híreket kap Anglia vallási mozgalmairól, megelevenedik előttünk a reformáció sokszínű története, Camillus Gilinus Szforza Ferenc titkára az Itáliában és Európa déli részein törtétekről küld tudósításokat, Scepper Cornél császári követ rávilágít a Konstantinápoly felé húzódó és egész Perzsiáig ható történelmi erőkre. E híreket Oláh az ellenkező irányban szórja szét.

Központi gondolata a békevágy. Vágy a régi nagy és békés Magyarország után. Ez a vágy közrejátszott a Hungaria megírásában is. Ott kifejtheti tehetségét, ott Mohácsnál derékbatört pályája még magasba ívelhet. Erazmus pacifizmusa él benne; ezt átmenti az összeomláson is, ebből fakad politikai felfogása, ez színezi később rekatolizáló működését is.

Békét minél előbb: ez politikai törekvésének foglalata. Békét előbb a vallási viszályoktól zaklatott nyugaton, az így felszabadult energiákat egy nagy „generális expeditio”-ba összpontosítani a török ellen, ezt végleg megsemmisíteni, ezáltal ismét felragyogtatni Magyarország felett a béke napját. A generális expeditióban Hunyadi János „finalis destructio”-ja éled újra családfájának egy késői hajtásában. Mikor választania kell Ferdinánd és Zápolyai közt, habozás nélkül áll

Ferdinánd pártjára. Zápolyai a törökkel kacérkodik, Ferdinándon keresztül nyitva az út nyugat felé.

Nagy tervét nem valósíthatja meg máról-holnapra, ennek sok akadálya van. Tehát egyelőre csak valamelyes életlehetőséget akar biztosítani Magyarország számára. Brodarichhoz intézett egyik levelében így ír:¹ „Most míg a veszélyt elháríthatjuk, meg kell találni az utat és módot, amellyel ha a tönkrement országot nem tudjuk is a régi fényébe visszaállítani, ami jelenleg alig lehetséges, de legalább fennmaradását és jövő nyugalmit kell biztosítanunk.”

Tervében első lépés a nyugati fejedelmek összehívása. Ezt a pápától reméli. 1530 január 28.-án így ír VII. Kelemennek: „a keresztény respublica fejedelmei már évek óta egymást gyilkolják, te tekintéllyeddel hangold a széthúzókat egyetértésre és erős barátságra, különben a kereszténység ügye végső veszedelembé jut.”² Majd másutt: „a keresztény ügy nem tűr haladékot, az állapotok annyira romlottak, hogy egyetlen napi késés is végzetes lehet.”³ Nem tudni nem Oláh leveleinek hatására lépett-e fel olyan erélyesen az augsburgi birodalmi gyűlésen a pápai követ.

Oláh az itt mondott hatalmas beszédében megrázóan festi le azt a sok pusztítást, mellyel már 120 éve sújtja a török Magyarországot, a kereszténységnek ezt a védőbástyáját. Itt az ideje, hogy ennek véget vessünk. Buzdítja a fejedelmeket a nagy expedícióra, melyre sohasem volt kedvezőbb alkalom, mint most, mikor a török fagytól és fáradtságtól el van csigázva. Haditervének keresztülvitelére egyelőre 3000 gyalogost és 8 ágyút kér. Ezzel Szlavóniát akarja megtörni, mely aztán az expedíció számára alkalmas felvonulási terület lehet. Ha kérését nem teljesítik, a magyarság saját léte érdekében a törökökkel lesz kénytelen szövetkezni. Hogy ez mit jelent a kereszténység számára, döntsék el maguk. Ez a fenyegetés néhány évtizeddel ezelőtt már elhangzott egyszer Vitéz János ajkáról.

Kéri V. Károlyt, hogyha birodalmában rendet teremt, hadi erejét a török ellen fordítsa: „Nem tudok méltatlanabb

¹ Cod. ep. 571.

² Cod. ep. 29.

³ 135.

dolgot elképzelni — írja — hogy a te és annyi más keresztény fejedelem uralkodása idején ellenségeink annyira megerősödjenek, hogy képesek legyenek a nyomorult keresztényeket végső veszedelembé taszítani.¹

Nem szűnik meg buzdítani, sőt feddeni Ferdinándot sem. Már a koronázás alkalmával hozzá intézett üdvözlő levelében kiemeli: „azt hiszem Isten kegyelméből oly vezérünk támadt, aki képes a szerencsétlen magyar népet a fenyegető szolgaságból megszabadítani és a régi szabadságba békébe és nyugalomba visszahelyezni.”² Mikor pedig látja, hogy a belé helyezett reményeket nem váltja valóra, kemény szemrehányással illeti: „Te csak gyűlésről-gyűlésre jársz semmit sem téve szabadulásunkért. Hol Csehországban, hol Morvában, hol Sziléziában vagy; összegyűlnek a tartományok fejedelmei de nem halljuk, hogy valamit is határoztak volna, amibe reményünket helyezhetnénk.”³

A Habsburg-párti politikus képe rajzolódik ki azokból a levelekből is, melyeket magyarországi ismerőseivel váltott. Szinte velük éli az eseményeket. 1529-ben már javában folyt Ferdinánd és Zápolyai közt a polgárháború. Ennek hallatára ez év májusában így ír Znaimból: „Alig tudom csillapítani fájdalomamat, ha a jelen állapotot és hazánk veszedelmét szemlélem. Fájdalom! Magyarországra igen sok szerencsétlenség nehezedik. Az országnak azt a részét, melyet a török sértetlenül hagyott, saját katonáink pusztítják. Másutt oly meghasonlottság és összevisszaság uralkodik, hogy alig lehetne csodálni, ha Magyarország végső veszedelembé jutna.”⁴

Néhány nap múlva aggódva érdeklődik Szalaházytól a dolgok állása felől. Ez röviden válaszol: „Várjuk a császárt, a nemesség, polgárság és parasztok futnak mindenünnen.”⁵ Ebben a zürzavarban Oláh csak Ferdinándtól remél eredményt. Szeptember közepén a török Bécs ellen indul, mire Ferdinánd Prágába siet segítségért. Egy hét múlva Oláh örömmel értesíti Gerébi Pált, hogy a török Bécsnél kudarcot vallott. Bizakodását azonban csakhamar eloszlatta Szalaházy levele, melyben arról értesíti, hogy Esztergom török kézre

¹ 55.

² Cod. ep. 13.

³ 33. ⁴ 11. ⁵ 6, 7.

került, Rogendorf ezalatt Bécsben időzik. A harcoknak áldozatul estek Oláh dunántúli birtokai is.¹

1531 szeptemberében Thurzó Elek azt írja, hogy a magyarok a béke kedvéért már bármelyik félnek pártjára állnának: „Higye el kegyelmed, még azok is, akik János pártján állanak, szívesen csatlakoznának hozzánk... ha biztos jelét látnák a szabadulásnak.”²

A következő évben az a hír járta, hogy a török nagy hadjáratra indult, célja Bécsen keresztül Németország elfoglalása. Számítását Jurisics Miklós húzta keresztül. Oláh a török kőszegi kudarcának sem tud igazán örülni: „Ha így áll is a dolog, nem tudok neki örülni, hiszen sejtem, mennyi sok ezer keresztényt hurcoltak fogságba.”³

1532 telén Ferdinánd négy hónapi fegyverszünetet kötött Zápolyaival. Ezt béketárgyalásra használták fel. Közbenjárók Wese János és Scepper Kornél császári követek voltak. Ezek terjedelmes levelekben számoltak be Oláhnak minden mozanatról.

A tárgyalások kezdetéről írja Scepper: „Első tárgyalásaink oda irányultak, hogy mind a király, mind a vajda híveit békére buzdítsuk.”⁴ Oláh remélni kezd, már egyengeti is hazatérésének útját, mikor új események torlódnak a homlokterbe. Ferdinánd ugyanis követeket küldött a szultánhoz, hogy tőle is békét eszközöljön ki. Ez kegyesen válaszolt, a részletek megállapítására pedig delegációt küldött Magyarországra. Ápr. 12.-én már indulnak is vissza a követek, velük megy Törökországba Scepper is „a végső simításokat minden tekintetben elvégezni.”⁵ Május 20.-án érnek Konstantinápolyba június végén a béke megkötéséről tesz Oláhnak jelentést: „Ujból kezdtük a tárgyalást, hála Istennek, erős békét kötöttünk.”⁶

Ez a békekötés azonban felért egy vereséggel. Azt eredményezte, amittől Oláh legjobban félt, a divíziót, az országnak a két király közti felosztását, mely „rövid időn belül veszedelmes lesz az országnak.”⁷ A két király most párthiveket kezd toborozni. A szultán Grittit küldte az országba képviselőjéül.

¹ 129.

² Cod. ep. 171.

³ 229. ⁴ 249. ⁵ 295. ⁶ 350. ⁷ 422.

A három egymásnak feszülő erő újabb harcokat helyez kilátásba. Ekkor Perzsia mozgolódása kezdi lekötni a török haderőt. Oláh rögtön felismeri a kedvező pillanatot, melyben döntő csapást mérhetnek a törökre: „Sohasem volt kedvezőbb alkalma királyunknak az ellenfél megtörésére és nem csupán Magyarországnak, hanem egész Európának megszabadítására mint most.”¹ Gritti „akitől még a vajdapártiak is félnek,”² a magyar főurak megölik, „Gritti halála után a magyarok, még a János-pártiak is abban állapodtak meg, hogy Ferdinánd hívei lesznek.”³ Ettől már csak egy lépés volt a váradi béke. Ez annyi vérpazarlás és országdúlás után 1538 február 4.-én jött létre.

Baráti levelezése. Levélgyűjteményének *Epistolae familiares ad amicos* címet adott, akárcsak mintaképei Cicero, Plinius, vagy Aeneas Silvius. A barátság fogalma azonban nem minden levélben ugyanaz. A familiaritás az egyes levélcsoportokban különböző fokú. A legalacsonyabb a tudósokkal és írókkal váltott levelekben. Itt barátnak számít mindenki, aki ír, vagy tudománnyal foglalkozik, vagyis humanista. Jobbára nem is ismerik egymást személyesen csak az egymáshoz intézett, nagy gonddal megfogalmazott levelekből. Leveleiket érdek sugallja, legfőbb eszközük a magasztalás, Oláhnak a nagy mecénásnak égis emelése. Ennek fejében jutalmat várnak, ha kapnak, megköszönik, de úgy, hogy ezzel már újabb jutalomnak egyengetik az útját. Hizelegnek, „mert mindenki hizeleg.” Ezekről írja Oláh: „aliorum consolor frequentius litteris, quibus mecum non tanta fuit amoris ac consuetudinis necessitudo.”⁴ Kegyesen felel nekik, mint szellemi arisztokratához, előkelő izlésű mecénáshoz illik, a divina latinitas nyelvén, melyet hosszú lucubratiókon sajátított el és a „stilus curialis” használata csiszolt simára.

Jobban megközelítik a familiaris levelek fogalmát azok a levelek, melyeket Oláh diplomatákkal és politikusokkal váltott, de ezeket sem mindig igazi belső kényszer sugalta. Sokkal fontosabb itt a történelmi fordulatokról, diplomáciai tárgyalásokról való gyors és pontos híradás, mint egymás sze-

¹ Cod. ep. 482.

² 517. ³ 531. ⁴ 557.

mélyével, gondjával és bajával való együttérzés. Magyarországi levélírói közül néhányhoz meleg barátság fűzte. Az ezekkel váltott levelek igazán familiarisak. Irnak egymásnak, mert a közös sors, a régi barátság és az együtt töltött szép napok inspirálják őket. Gyermekkori barátai közül hárman emelkednek ki: Brodarics István, Kálnay Imre és Ujlaky Ferenc.

Brodarics egykor kedves napokat töltött Oláhéknál: „Házatokba nem egyszer fogadtatok szeretettel, mintha csak én is hozzátok tartoztam volna.”¹ Oláhnak is jól esik visszagon gondolni a régi jó időre, melyet, mint gyermekek, majd mint férfiak töltöttek együtt. Leírja németalföldi foglalatosságait: „Az időt részben teológiai művek olvasásával, részben egyéb tisztes foglalkozással töltöm, tudós férfiakban sincs hiány.”²

Kálnay Imre vallásos ember, aki az ujitók gúnyolódása ellenére is a Szentföldre akar zarándokolni. Zápolyaihoz szegődött, de barátságuk ledönti azt a válaszfalat, melyet a politikai fölfogás emelt közéjük. Hiszen — írja Oláh egyik levelében — Cicero is Pompeius-pártiból lett Caesar hive. Elpanaszolja neki kellemetlenségeit és mellőztetését. Pedig érzi tehetségét, de ezt csak valamely vezető állásban tudná igazán kifejtetni. „Si aliquo honestiore ornato fuero statu.”

Ujlaky Ferenc sem tudta elfeledni régi barátját. Oláh látta ragaszkodását, meghatottan írja hozzá: „Te vagy egyetlen barátaim közül, aki nem felejtette el barátságunkat és gyakran kopogtatsz be hozzám leveleddel.”³ Testvére halálakor keresztényi szeretettel vigasztalja őt. Németalföldön semmi sem pótolta magyarországi barátait. Mily jó azoknak, akik otthon élhetnek barátaik körében „ubi non desunt amici” ez csendül ki folyton soraiból. Levelez Gerendi Miklóssal, Thurzó Elekkel, Henckel Jánossal, Pemflinger Márkkal és Sebestyénnel, Révay Ferencsel, bensőséges levelet intéz János nevű barátjához, Pál grófhhoz, Burgióhoz és anonim barátaihoz. Szeretettel érdeklődik sorsuk felől, hol vannak, mivel foglalkoznak, vajjon a közélet göröngyös útját járják-e, vagy boldog családi körben az ősi földet művelve élik napjaikat.

* * *

¹ Cod. ep. 315.

² 573. ³ 26.

Itt van helyén, hogy Oláh azon műveivel, amelyeket Németalföldön, az ottani humanisták hatására és számára írt, megismerkedjünk. 1536 május 16.-án fejezte be a Hungariát,¹ valószínű, hogy még ez évben elkészült az Atila is. A verseinek egy részét 1537-ben Rutgeriusnál adta ki, a többi kéziratban maradt fenn.

Az *Atilával*² és *Hungariával* Oláhnak az volt a célja, hogy Magyarországot a németalföldi humanistákkal megismertesse. Humanista elv:

Sit licet Aeneas dux, sit rex alter Achilles,
Si cares historico vate, peribit uter.

Be akarta mutatni a nemrég oly virágzó országot és ennek dicsőséges multját, az elsőt a Hungariában, a másodikat az Atilában. A Mohács-előtti Magyarország leírása az első, Attila története a második. Az Atila és Hungaria Kollár Ádám 1763-iki bécsi kiadásban ugyanazon mű két könyvének látszik. Az első könyv (*Hungaria*) első három fejezete és a második könyv (*Atila*) egységes koncepcióju hun történetet adnak ki. Az első könyv IV–XIX. fejezete Magyarország leírása.

Atila története hosszú utat tett meg Oláhhig. Közben minden kor a maga képére formálta át. Végső írott forrása az *ősgesta*, a *Gesta Hungarorum*.⁴ A XI. sz. végéről, az első szenttéavatások idejéből való. Csak éppen hogy megemlíti Árpádnak Attilától való származását.

¹ A bécsi udvari könyvtárban őrzött kéziratban ez van feljegyezve: „Haec scripta a me fuere Bruxellis XVI. Mai anno 1536.” Az *Atilát* és *Hungariát* a németalföldi humanisták kéziratban olvasták. Az *Atilát* Zsámboki János adta ki 1581-ben Frankfurtban Bonfini decadeseihez csatolva. Megjelent Bél Adparatusában is. Pozsony 1735–46. Mindkét művet a császári levéltár kézirata alapján Kollár Ádám 1736-ban Bécsben adta ki. Magyar fordításban eddig csak a *Hungaria* V. és VI. fejezetéből egy-egy rész jelent meg Vajihó L. *Magyar Irodalmi Ritkaságok* sorozata XXIX. sz.-ban *Magyar renaissance-írók* címen.

² Oláh írja így Attila nevét.

³ Oláh verseit a budapesti egyetemi könyvtár Codex Olahus című kéziratos gyűjteményből Hegedűs István adta ki az *Analecta recentiorában*. Bp. 1906.

⁴ Hóman B: A magyar történetírás első korszaka. Minerva 1923. Hóman B: A szent László-kori *Gesta Ungarorum* és a XII. XIII. századi lezármazói.

Az ősgesta II. István-kori folytatását használta fel Anonymus. Szerinte Árpád Attilától származik, tehát jogos örököse, aki visszaszerezni, s nem meghódítani jött Magyarországot. A származás mikéntjét nem feszegették, de még a szenttéavatott ősök ivadékai ültek a trónon nem is volt korszerű.

E kérdést Kun László papja, Kézai döntötte el. Ő már hangsúlyozza, hogy Árpád Attila ivadéka, következésképpen hun és magyar mindegy. Attila őshazából való kijövele az első kijövetel, a „primus egressus“, Árpádé a második. Gestájának váza: eredet, őshaza, a honfoglalás, Buda és Attila versengése, Buda halála, Attila egyeduralkodója, diadalmas hadjáratai, nagy tervei, halála, fiai vetélkedése, végül a hatalmas birodalom összeomlása.

Anonymus gestája nem sokkal megírása után külföldre került s csak 1746-ban került elő ismét. Kézai gestáját azonban II. Endre, majd Nagy Lajos idejében a királyi udvarban a nemzettörténet e tűzhelyén tovább folytatták, s állandóan szem előtt lévén alkalmas volt arra, hogy a későbbi udvari történetírók merítsenek belőle. Ezt meg is teszi Kálti Márk 1538-ban a Képes Krónikában, majd Turóczi a Krónikájában. Ő megtoldja az Isten kardja mondával, s az egészet a humanista történetírókra hagyományozza. Az Isten kardja monda az egyetlen eredeti hun hagyomány, Priscos mentette át. Ezt a krónikások még nem ismerték. Thuróczi krónikájától Callimachuson, Bonfinin és Oláh Miklóson keresztül vezet az út a XIV. sz.-i történetírók felé.

Miként a középkori krónikások megvetették a népi hagyományt és csak a scripturának adtak hitelt, úgy nézik le őket is a humanista történetírók. De miként a krónikások itt-ott becsempészték egy-egy mondát is hitelesnek hirdetett történetükbe, úgy a humanista történetírók is a krónikásoktól örökölt történelmi anyagot, az általuk szerkesztett és áthagyományozott történetkonceptiót öltöztetik humanista mezbe. Náluk egyre inkább Attila lép előtérbe, ez lassanként egész Attila-kultusszá fokozódik. Kezükben a hun történet elrómai-sodik.¹ Ez a klasszikus szerzőkre való sűrű hivatkozáson kívül abban áll, hogy a történetet római jelleggel ruházták

¹ Horváth János: Humanizmus és reformáció. (1933–34. II. f. é. egyetemi előadások.)

fel. Valószínűen már Janus Pannonius *Annales*eiben elkezdődött, folytatódott Callimachus és Bonfini műveiben,¹ míg végül Oláh Miklós a németalföldi humanisták számára is megírta.

Callimachusnál az elrómaiásodás még alacsony fokon van. Ő a magyarokat ázsiai faunoktól és szatiroktól származtatja, kik csak akkor emelkedtek ki vadságukból, mikor a scita isteneket Jupitert, Venust, Mercuriust és Marsot kezdték tisztelni. A világhódító kardot Mars küldi Attilának. Beszédekét még nem iktat közbe. Bonfini már tovább megy. A magyarok eredetére vonatkozó feltevések közt a Herculestől mint ősapától való származást is említi. Ezek római isteneket tisztelnek, a scita előkelők quadrigáról harcolnak, államuk *res publica*. Attila retorikailag kifogástalan beszédekert tart, melyekben római jogász kifejezéseket és szállóigéket használ. Buda megölésekor Romulusra hivatkozik.

Bonfini épp ugy főforrásuk lett a humanista történetíróknak, mint a krónikásoknak Kézai. Ami a krónikásoknál a vallási elem, az a humanistáknál a mitológia.

Mikor Oláh a királyi udvarba került, már rég készen voltak Bonfini Decasai. Ott várta a századok óta felhalmozódott krónika-könyvtár, melyet műve megírásánál fel is használt. Az Attila humanista historia. Nem új történet-koncepció, hanem reprodukció. Visszatükrözése az „*aulica scripta*”-nak, melyet műve verses bevezetőjében emleget. Közelebbről: Thuróczi, Callimachus, főleg Bonfini műveiből való kompiláció.

Nagy kritikai apparátussal fog Attila történetének megírásához. Számára nem túlságosan fontos (*haud multum interest*), vajjon a sciták őshazája Európában volt-e, mint Bonfini állítja, vagy Ázsiában, annál fontosabb számunkra, hogy mindjárt története kezdetén, anélkül, hogy erre magyarázatot adna, a magyarokat hol scitáknak, hol hunoknak nevezi; tétele: „*huni scitaeque sunt idem*”, akárcsak Callimachusnál. Bonfininál csak rokonok. Ő is az udvari történetírói hagyományok továbbfolytatója, az általa emlegetett Cronia Hungaricán Thuróczi krónikája értendő.

Az ily módon közös névvel nevezett két nép eredetére több véleményt említ. Méltatlankodva utasítja el Jorda-

¹ Callimachus és Bonfini műveit kiadta Zsámboki J. Frankfurt 1581.

nesnek Callimachusnál is olvasható föltevését a magyaroknak szatiroktól való származásáról. Említi a Noétól való származást is, melyet Bonfini hallucinációnak nevez, Készséggel átveszi Bonfinitól azt a humanisták előtt sokat jelentő nézetet, hogy a magyarok Herculestől származtak. Mikor Hercules a Geriontól elrablott nyáját legeltette, záportól és hidegtől elcsigázva elaludt. Ezalatt nyája szétszéledt, s csak Tellus félig kigyótestű leánya segítségével tudta ismét összeterelni. Hálából házasságra lép vele, három gyermekük született: Agathirus, Gelonus és Scytha, akitől a sciták származtak.

Az ősapa két fia, Hunor és Magyar a csodaszarvas üldözés és nőrablás után egy ideig békésen élnek, de ivadékaik hatalmi vágytól sarkalva megtámadják és legyőzik a gótokat, majd Dariust, Cyrust és Nagy Sándort teszik adófizetőjükké.

Az őshazából való első kijövetel, a primus egressus 373-ban volt. A kijövetel körülményei és kronológiája Bonfinié. Oláh a véres kard körülhordozásának mondáját szövi az eseményekbe. Az útjukba akadt népeket legázolták, végül Moldvába érkeznek, innen Dácián áthaladna a Tisza partján ütnek táborn. A tárnokvölgyi és késmauri csata után hatalmukba kerítik Pannoniát. Nagy ellenfelüket, Detrét — írja — görög módra szerzett históriás énekeikben a mai napig is halhatatlannak nevezik a magyarok.

Most Attilát választják vezérüknek. Alakja Oláhnál sokkal ideálisabb, mint Callimachusnál. Egyébként jellemzése épp úgy emlékeztet Livius Hannibáljára, mint Bonfini Attila-leírására.

Ez a nagyszerű-individuum (ugyanaznap született, melyen Caesart meggyilkolták), mint egy modern imperátor vonul végig hódító útján. Csatai előtt beszédet intéz övéihez akár csak Livius consulai, nagy események előtt áldozatot mutat be akár csak a római hadvezérek, kétes esetekben haruspexeit kérdezi meg. Ezek nagy számban éltek körülötte, „quorum magnus apud eum tempus erat numerus.” Beszédei a rétoriskolák szabályai szerint épülnek fel exordiummal, tractatióval és peroratióval. A katalaunumi csata előtti nagy beszéde Scipionak a Hannibállal vívott döntő ütközet előtt mondott beszédére emlékeztet. A római hadvezérek liviusi beszédssablonjába ióformán csak a Callimachustól és Bonfinitól átvett

historia anyag van behelyettesítve. Szónoklat nélkül humanista fontosabb eseményt el sem tudott volna képzelni.

A világhódító kardot Mars küldi neki, mint Callimachus-nál, de nem pásztorgyerekekkel, mint Thuróczinál, hanem katonával egy valóságos „miles gregariussal.” Ez a kard jól illett Attila pompás római fegyverzetéhez. Serege valóságos exercitus Romanus, az otthonmaradottak mintaszerű respublicát alkotnak. Mindezek bizonyos római jellegű kulturát tételeznek fel, tehát nem volt barbár sem Attila, sem népe, mint azt Sabellius állítja,

A hódító út leírását Bonfinitól veszi át, csupán egy-két epizód időrendjét változtatja meg. (Az ariánusok megbüntetése, a remete intelme Attilához.) Állomásai: Illiria, Missia, Achaja, Macedonia és Thracia. Innen rövid időre hazatér, mint egy bölcs caesar „arbitratus leges regno firmando non minus necessarias esse, quam arma.”

Nemsokára ismét hadba száll. Diadalt diadalra halmoz, világtörténelmi jelentősége egyre nő. A katalaunumi csata kissé visszaveti, de csakhamar talpra áll, elpusztítja Galliát, Flandriát, Thuringiát, itt fogadja a királyok hódolatát, majd visszatér Magyarországba, megöli a hatalomra törő Budát. Itália ellen indul, feldúlja Aquilejat, Rómáért porban csúszva könyörög Leó pápa: „Semmivel sem nyerheted el a halhatatlanságot oly könnyen, s leszel hasonló az Istenhez, mintha könyörölsz a nyomorultakon és irgalmasságot gyakorolsz az esdeklőkön.” Tehát a halhatatlanság gondolatávali humanista számára a legnagyobb jutalommal kísérti meg.

Attila most áll hatalma tetőpontján, Idáig csaknem töretlenül ívelt fel pályája. Az utolsó nagy jelenetben, a római senatussal az egész világ esdekel irgalomért. Ennél magasabbra nem emelkedhet. Róma, amely egykor az egész világnak parancsolt, hatalma alá került, emlegette később Attila. Ekkor hazatérve hirtelen éri utól a halál. Keresve sem talált volna Oláh jobb befejezést. Attila fiainak versengésére, a hatalmas birodalom felbomlására és a „secundus introitusra” csak röviden utal.

Humanistának kétségtelenül imponáló historia. Attila valóságos renaissance uralkodó ideál, nemzeti hőssé magasztosított condottier, Mátyásnak, a nagy nemzeti királynak méltó

őse. Attila alakjára vetítették vissza és élvezték mindazt a dicsőséget, amelyet Mátyás hirtelen halála miatt elérni nem tudott. Az elegáns stílus, liviusi és tacitusi frazeologia, a kutfő kritikából eredő tudományos színezet, a határozottság, melylyel mérlegre teszi Trogus Pompeiust, Herodotost, Jordanest, Iustinust, Caelius Calanus Dalmatát, a *Cronica Hungaricát*, vagy a „*vetus nostrum Cronicon*“, csak emelték a munka értékét. Mindezeket kétségtelenül Bonfiniótól leste el, akárcsak később az ő közvetítésével Forgács Ferenc és Istvánfy Miklós. Ez utóbbi a bolognai és paduai egyetemről hazatérve egész 1568-ig nála titkároskodott.

A *Hungariában* a nagy, gazdag és boldog Magyarország képe rajzolódik ki, amint azt Mátyás örökül hagyta a nemzetnek. Még állnak a nagyszerű épületei, a tudomány és művészet fellegvárai, könyvtárát még meg nem rabolták. A tejjemézzel folyó Kánaán városait, falvait, dúsan termő földjét, a drága borfajtákat termő hegyeit, kövér legelőit még nem tarolta le török és polgárháborúk. Az erdők madárdaltól hangosak, a fákön külföldön nagyratartott, Magyarországon semmire sem becsült madarak fészkelnek, a tavakban és folyókban hal nyüzsg. A hegyekből üdítő gyógyforrások törnek elő, belsejük aranyat, ezüstöt, vasat, reze, ólmot, fehér és vörös márványt, alabástromot rejt magában. A lakosság még nem szakadt pártokra, nyoma sincs még a politikai és vallási villongásoknak. A természet gazdag ajándékain testvériesen megosztozik a magyar, német, szász, oláh és szláv. Bár nyelvük különböző, de a kölcsönös érintkezés folytán egymáshoz törődik, s egy nagy szimfóniába olvad össze.

A *Hungaria* nem rendszeres földrajz „*non est animus totam nunc Hungariam detingere, sed eius saltem situm et nonnullorum locorum positionem.*“¹ Csak vázlat Magyarországról annak nagyobb tájegységei alapján. Ennek keretében leírja mindazt, ami Magyarországon szép és jó, ami felkelteti a humanisták bámulatát. Ismerteti népeit, földművelését, állattenyésztését, iparát és kereskedelmét, elsősorban pedig kulturáját.

Magyarországnak négy nagy folyója a Duna, Tisza, Dráva

¹ *Hungaria* 54. (Kollár kiadása).

és Száva négy részre szeli az országot: Dunántúl, Duna-Tisza-köze fel egészen a Kárpátokig, Tiszántúl Erdéllyel és Moldvával, végül a Dráva-Száva köze.

Legrészletesebben a Dunántúlt ismerteti. Négy fejezetet szentel erre. Részből földrajzíró elődei, részből személyes tapasztalatai alapján ezt a részt ismerte legjobban, egyszerűen itt volt csaknem minden, amivel barátai előtt eldicsekedhetett.

Legkiemelkedőbb helye a királyok székhelye, a dunaparti nagy metropolis, Buda. A város szép fekvése, díszes épületei és magasba nyúló tornyai elkápráztatják a szemlélőt. A királyi vár nemcsak az ország oltalma, hanem vára a tudománynak és művészetnek is. Három könyvtár is van benne, leggazdagabb a Corvina. Van egy kódexgyűjtemény Esztergomban is, „a legrégebb kódexek könyvtára, mely minden tárgyra nézve sokat tartalmaz.”¹ Buda tözsomszédságában emelkedik a sziklás Gellért-hegy, ettől nem messze van a királyi vadaskert, melyet II. Ulászló palotája díszít. Buda távolabbi vidékéről megemlíti Fehérvárt, a királyok nyugvóhelyét, Esztergomot, melynek legfőbb nevezetessége a vörös márványból épült Bakócz-kápolna.

Északnak Visegrád vára emelkedik a magasba. Szinte dicsekszik Oláh a vidék szépségével, az építkezés nagyszerűségével és azzal a sok művészi kincssel, amelyet Mátyás ide felhalmozott: a vár több, mint 350 termével, a múzsák-kútyával, melyből hol vörös, hol arany színű bor folyik, a hatalmas oszlopcsarnokokkal, arannyal és márvánnyal, amelyet mikor a török követ megpillantott, ámulatában csak az hajtogatta: „caesar salutem, caesar salutem.” Megemlékszik a lövöldi híres karthausi kolostorról, Tatáról, melyet Mátyás nagyszerű épületei díszítenek. Pécs leírásánál Szatmári Györgyöt sem felejt el: „Summae pietatis et industriae rectique consilii atque non parvae eruditionis vir.”²

A Dráva—Száva köze nevezetességeinek szűkszavú felsorolása után a Duna—Tisza közének leírásába kezd. Ez a Kárpátokig nyúlik fel és magában foglalja az egész felvidéket, akárcsak Bonfiniál. Legjelentősebb városa Pest. Piacát min-

¹ Hungaria. 32.

² Hungaria. 37.

den nemzetbeli kereskedő felkeresi. Télen a Duna jegén közlekednek lakói. Itt kiáltották ki Mátyást is királynak. A Száváról szólván eszébe jut az a sok pártoskodás, amely elősegítette a törökök mohácsi győzelmét. Egymás után sorolja fel a nagyobb városokat: Vác, Maros Pozsony; Dévény építőjét Bornemissza Jánost második atyjának nevezi, vázolja Nagyszombat, Nyitra és Kassa környékét, leírja nevezetességeiket, majd egymásután tárja elénk a szebbnél-szebb vidéken épült városokat: Tokajt, Munkácsot, Diúsgyőrt, beszél Mátyás várkastélyáról, (ezt nemrég hozták felszínre az ásatások), a délibb részekben fekvő Miskolcot, Egert, Szegedet, Kalocsát, beszámol mindenütt a természeti kincsekről és a lakókról.

A Tiszántúlról szóló részben elmondja ősei történetét,¹ önérzettel hangsúlyozza Moldva lakóinak római eredetét. Még több római reminiscencia elevenedik föl Erdély leírásánál. Harcias lakóira a természet gazdagon pazarolja ajándékait, „naturam — írja — accusare non possis, quin omnia vitae comoda in eam contulerit regionem.”² Hosszasan időz szülővárosa, majd Szászváros és Várad mellett, amelyet Thurzó Zsigmond nagyszerű építkezésekkel díszített. Felemlíti a régi harcokat, amelyeket Kenyérmezőn vívott Hunyadi idejében magyar és török. Emléket állít két törökverő hősnek, Báthori Istvánnak és Kinizsi Pálnak.

Leírását a Temesközzel fejezi be. Itt főleg Traianus, illetőleg Hadrianus hídjának egy tört pillére ragadja meg figyelmét.

Munkájához még két fejezetet csatol, hogy a kifejejtett dolgokat pótolja, az elmondottakat pedig összegezze. E két fejezet méltó fináléja annak a dicshimnusznak, amelyet Magyarországrol ír.

Ez a Magyarország nem a középkor vallis lacrimarumja, hanem valóságos humanista paradicsom. Némi vázlatot már Bonfini is nyújtott Decasaiban, adatainak nagy részét Oláh innen merítette, az országot az ő nyomán osztja négy részre. Valószínűleg felhasználta a Magyarországról író humanisták műveit is, pl. Brodarich rövid Descriptio Hungariae-ját is, le-

¹ A Hungária 12. fejezetében leírt történet Oláh őseiről megtalálható csaknem minden humanista történetírónál: Aeneasnál épp úgy, mint Bonfininél.

² Hung. 61.

írása azonban sokkal szívesebb és gazdagabb ezeknél. Új Oláhnál, hogy az egész Magyarországot leírja, még pedig bizonyos líraisággal. Ismerte Ptolomeus geografiáját, Aeneas Silvius Európáját, Trajanus hídjának leírását, Dio Cassiustól vette át. A havasalföldi viszonyokról unokatestvére, Argyesi Péter értesíti, a Temes halbőségét Scepper Kornél, a Balaton gazdagságát vikáriusa adja hírül, a bánáti Keresztforrásról Bélay Barnabástól hallott. Az egyes helyekhez fűződő történeteket is úgy hallotta. Visegrád várában „mondják” három százötvennél több terem van, a Mátyás elé járuló török követek történetét így kezdi: „Beszélnek egy dolgot”, sokat ismer maga is. A leírásoknál nagy súlyt fektet arra, ami sajátosan magyar, a legtöbb helynevet is magyarosan írja. A magyar nyelvű humunizmus derengése ez már.

Oláh a humanista költő. 1536. szeptemberében ezt írja Cranevaldusnak: „Subdubius fui, an soluta oratione vel numeris, quorum iam a multis annis in desuetudinem veni, ad tua carmina responderem.”¹ Ez a sok év váradi tartózkodása óta telt el. Ott nem mint poeta natus, hanem mint discipulus írta verseit feladatképpen a latin verselésben való jártassága igazolására. Az itt szerzett formakészsége Budán, Pécsen és a vándorlások alatt nem fejlődött tovább.

Temporis duris et desuetudine longa
Excidit hae animo iam mihi tota diu.

Ez arra enged következtetni, hogy Németalföldön a verselés fonalát ott veszi fel, ahol Váradon elejtette. Költészete tudós módon való utánzása azoknak a klasszikus mintaképeknek, amelyekkel Váradon ismerkedett meg.

Si quid inest nobis quod multum exile fatemur,
Hoc furtim taciti me docuere libri.

Ez rányomja bélyegét egész költészetére. Hiányzik belőle a mély érzés, Janus Pannonius és általában a XV. sz.-i humanista költők friss üdesége. Inkább értelmi költészet, melynek technikáját csak hosszú tanulmányok során, s csakis így lehet elsajátítani. Alapja az antiquitas, értékmérője az antik megközelítésének foka.

¹ Cod. ep. 582.

Mintaképe Janus Pannonius lehetett. Hogy Janussal nem mérkőzhetett, tudta maga is. Mikor Kálnay Janus Pannonius-hoz hasonlítja, tiltakozik ellene:

Nulla igitur causa est cur Jano conferar abs te
Pannonio, est cuius multus in ore lepor.¹

Műfajai néhány hexameterben és lírai formában írt versét kivéve az epigramma és elégia, a klasszikus költők enemű alkotásai külsőségeinek (versforma, frazeologia) szigorú megtartásával. Itt a horáciusi és vergiliusi szólamok néha csaknem szó szerinti átvételére és a túlzó mitológizálásra kell gondolnunk, mely még a lényegesen keresztényit is pogány istenségekkel népesíti be. Az első könnyen összeegyeztethető volt a humanista eredetiség fogalommal, a másik pedig csak dekoratív jellegű, akárcsak Francesco Filelfo V. Miklós pápához benyújtott folyamodványában, ahol Jézus az Olympos lakójaként szerepel.²

Nála és általában a humanistáknál elégia és epigramma rokon műfaj, különbség jóformán csak a terjedelemben van. A klasszikus irodalomban az elégia epigrammából fejlődött. Neoptolemos a peripatetikus poetika teoretikusa nem is tesz lényeges különbséget elégia és epigramma között.³

Oláhnál tehát epigramma rövidebb vers, a Mária kincstárnokáról írott épp úgy, mint a Brodarics sírjára szánt epitáfium, vagy Lucretia Cavallis arcképe alá írt néhány sor. Két fajtájuk van, csipkelődők és monumentálisak. E két csoport között átmenetül az a néhány epigramma szolgál, amelyekben a körülötte folyó életnek egy-egy mozzanatát csattantja ki.

Az epigrammákból higgadt, kiegyensúlyozott keresztény bölcs néz felénk, aki lábát a földön veti meg, de szemét az égre szegzi. Érzi magában a lefelé húzó test és az égbe vonzó erő harcát: „Dum spiritus coelum petit, corpus solum.” A halál megváltás, hiszen

Dum vivimus, subiecta fit vita omnibus
Periculis afflictionibus malis.

Erazmista gondolat. Katzianer teteme fölött megdőbbenve hir-

¹ Carmen elegicum.

² Huszti J.: Janus Pannonius 262.

³ U. o. 62.

deti az igazságosztó Istent. Gúnyosan támad Mária zsugori kincstárnokára, kigúnyolja a kis tudományára büszke orvost, a képmutató asszonyt. A tudomány az élet dísze. Érdeklődik a köréje seregülő humanisták törekvései iránt, pályájuk emelkedése örömmel tölti el, halálukat elégiában siratja meg. 1535-ben Cornelius Grapheus a királynőnek ajánlja bucolicáit, ez alkalommal Oláh verssel üdvözli őt, s biztatja, hogy miként Vergilius a Bucolicák után, ő is a nagy császárok tetteit énekelje meg. Hálásan emlékezik meg tanítómesteréről, Danus Jakabról, magasztalja nagy tudományát, epigrammái elé verses előszót ír, világgá küldi a könyvet, Danus szelleme áttör a városfalakon, országhatárokon, s nevét halhatatlanná teszi:

Aeternamque tuo nomen conquire poetae
Fac Dani vigear nomen ubique tui.

A halhatatlanság gondolata folyton ott bujkál verseiben. emléket állít a nagy embereknek, ez halhatatlansággal kecsegtette a költőt és megénekeltet egyaránt. Epigrammában siratja el a török harcokban elesett Bakich Pált, Ursinus Velíust, Brodarics Istvánt, Erazmust, így:

Non Desiderio sed fato est functus Erasmus,
Et tamen amborum nomine nunc geminus.

Egy alkalommal többet is írt, hogy szellemét minden oldalról megcsillogtassa.

E „monumentális“ epigrammákból nőnek ki a nagy férfiak halálára írt elégiák. E két műfaj közt nincs törés, csak átmenet. Elégia nem csupán sajátos borongó költemény, hanem általában distichonban írt hosszabb, lírai elemekkel bővített epigramma. Öccse és Erazmus halálára írt epigrammaiban emelkedik legmagasabbra. Gyászolja Erazmusban a tudóst, aki már gyermekkorában a tudománynak szentelte magát, a férfi tudománya az eget verte, csillag volt a földön, halálával:

..... decedit orbis honos.

Bár teste szűk koporsóba van zárva, szelleme tovább él műveiben.

Virtutis tantae sunt docta volumina testes.

Nem sokkal Erazmus halála után 1536 január 4-én meg-

hal Oláh öccse. Ekkor barátai egész sereg elégiát és sirversel irtak fájdalma enyhítésére. Az ő elégiáiból testvére iránt érzett nagy szeretete árad ki. Vigasztalást ebben a gondolatban keres: talán jobb is volt, hogy e hitvány századból, mely annyi szenvedést zudít az emberiségre és még a legjobbakat is megkísérti, eltávozott.

... partimque
Laetor, quod evitaverit
Hoc perfido et nefario nunc saeculo

Még ott zsongott lelkében öccse halálán való fájdalma, mikor Kálnay megkéri, hogy fia születésnapjára disztichont írjon. Ekkor írja a vergiliusi reminiscenciákkal teli Carmen elegiacumot. Oláh „a szent Sophia papja” testvére halálán bánkodik; a lábánál csörgedező hegyi patak és a madarak éneke álomba ringatja. Álmában vidám kíséretével Apollo közeledik felé, aki inti, hogy ne busuljon, hiszen:

Frater ego tibi sum, tu mi frater eris.

Figyelmét a szép Hungariára, s az ott lakó jóbarátaira fordítja. A Kálnay házban nagy vigasság van, ünneplik az újszülött gyermeket, akire még nagy hivatás vár, akárcsak Vergilius IV. eclogájában Augustus születendő gyermekére.

Elmereng hazáján. Neki, aki mint a kegyetlen borától úzótt csónak hánykódik a hullámokon, fáj hazája szomorú sorsa, mint Aneasnak Trója pusztulása, mint Andromachenak Hector halála. Eszébe jutnak barátai, akikkel annyi kedves napot töltött el. Velük együtt várja az idők jobbrafordulását, mikor majd pohárcsengés közt jól fog esni a jelen szenvedésekre való visszaemlékezés.

Tunc mala laetheius cuncta dabuntur aquis.
Victus amicorum facilis sermoque disertus
Atque sodalitium gaudia mille dabunt.
Et mediis lactum dapibus paeana canemus
Pulsantes pedibus terque quaterque solum,
Excutient faciles nobis risusque iocosque
Sibbicii nostri candida verba senis:
Qualiter ipse olim dulces transegerit annos
Et gratas Veneris deliciasque suas.¹

¹ Ad Emerici Kálnay L. ras Responsio.

V.

A nagyváradi béke véget vetett azoknak a zavaroknak melyek Oláhi leginkább elriasztották a hazatéréstől. A béke értelmében a viszálykodások alatt lefoglalt javakat előbbi tulajdonosaiknak kellett visszaadni. Ezek között volt Mária jegyajándéka nyolc bányaváros is (Körmöc-, Selmec-, Beszterce-, Béla-, Libet-, Breznó-bánya Ujlak és Korpona) valamint Zólyom, Óvár, Munkács és Huszt. A visszaszolgáltatás körül azonban egyenetlenségek támadnak. Ennek elintézésére 1539-ben Mária Oláht küldi Magyarországra. Ő örömmel tesz eleget kérésének, annál is inkább, mert így saját zilált birtokügyeit is elintézhette.

Itthon szomorú kép tárul eléje. A polgárháború és török-dúlás nyomai látszanak mindenfelé. Birtokai egy része még mindig idegen kézen, Öccse, Máté már nincs életben, meghalt régi jó barátja, Brodarics is. A helyzet kilátástalan. „Visszajöttem Isten segítségével egészségben — írja Nádasdy Tamásnak, — hogy a királyné ügyeiben intézkedjem, hogy végre viszontláthassam hazámat, jóbarátaimat és ismerőseimet; ám a viszontlátás örömein kívül csak keserőséget érzek. Az ország alig lélelzik, az urak kevés kivétellel csak kincsek után áhitoznak, a népnek gyász és siralmas szenvedés az osztályrésze.”

A fagyos szelek csakhamar visszaűzik Németalföldre. Két évet tölt el itt. 1542-ben Ferdinánd udvarába hívja és a kancelláriában ajánl fel neki tisztséget. „Si aliquo honestiore ornatu fuero statu”, ez Oláh régi vágya. Németalföldön a tömjénezések közepett is folyton egy beteljesedni nem akaró élet keserű ízét érezte. Most eljött az ő órája. Örömmel fogadja el a meghívást. Ferdinánd kérésére Mária sem vet akadékoskodást a visszatérésnek. Elhagyja Németalföldet, s végleg hazajön a Mohács romjai alá temetett világból az újba. Vele jön két neveltje, Burgundiai János és unokaöccsének Huszár Jánosnak fia, hozza magával hatalmas könyvtárát, a letűnt kor szellemi arzenálját. Ennek a letűnt kornak az egyházban ejtett rombolását ő kezdi nemsokára helyrehozni.

¹ Közli Sörös P. Kat. Sz. 1903, 430. 1.

A németalföldi humanisták utána küldözgetik panaszos leveleiket, műveiket ezután is neki ajánlják, úgy emlegetik őt, mint aki Németalföld fényessége volt, távozása hasonló volt a leáldozó naphoz, mely még Magyarországból is visszasugározza fényét a távozása után homályba borult országra.¹

In te Musarum turba ingeniosa quiescit,
Tuque Helicon tuque es quidquid Apollo fuit.

Magyarországon Ferdinánd, Zápolyai és a török osztózik Ferdinándé hova-tovább csak egy kis karély belőle. A hitújítás ekkorra már nagy hódítást tett. A katolicizmus szomorú helyzetben van.² A középkori gazdag tagozatú egyháznak nyoma sincs. A humanista főpapok kezén elsikkadt az egyházas szellem már Mohács előtt. Tomori kalocsai, Szalkay esztergomi érsek, Perényi Ferenc váradi, Paksi Balázs győri, Móre Fülöp pécsi, Csaholy Ferenc csanádi, Paliznai György boszniai püspök Mohácsnál lelte halálát. A gazdátlan javadalmakkal mind Ferdinánd, mind Zápolyai politikai szolgálatokat jutalmaztak. Ebben egyháziak és világiak közt nem tettek különbséget, így a káptalanok, prépostságok, apátságok és püspökségek világi kézre kerültek. Ezek aztán száműzték az egyháziakat. A kolostorok elnéptelenedtek. Az egyházi kincseket, templomi felszereléseket az ujitók felé hajló főurak rabolták, azt hadi, politikai és magán célokra használták fel.

Az alsópapság szintje aláhanyatlott, sőt egy része az ujitókhoz pártolt át, ily módon nem volt, aki a nép vallási igényeit kielégítse. Könnyen elfogadta tehát a lelki vigaszt a katolikus külsőségeket egyelőre megtartó protestáns prédikátoroktól. Ezalatt az a néhány püspök, aki fejedelmi kegynek köszönhette méltóságát, távol élt székhelyétől és mint udvari hivatalnok, diplomata és hadvezér csak a jövedelmeket élvezte, s bőkezű mecénásként rengeteget költött művészekre és könyvre.

Ezeztől Oláh pályája egyelőre alig különbözik. Ferdinánd az osztrák udvari kancellária alkancellári tisztét ruházza rá. Az udvari humanizmus a múlté. A magyaroknak alig van itt

¹ Kemény J.: Oláh M. emlékezete. Uj M. Muzeum. 1858. 227.

² Hóman—Szekfü: Magyar történet. IV. 245.

valami szerepük.¹ Az ő teendője alig terjed ki többre, mint az ide-oda utazgató Ferdinándot kíséri és rendeleteit a pozsonyi magyar kancelláriával közli. Mindjárt 1542-ben résztvesz a besztercebányai országgyűlésen, a következő évben Német-, majd Csehországba kíséri Ferdinándot. 1544-ben meghalt Frangepán Ferenc egri püspök, a megüresedett méltóságért Oláh folyamodik. Ezt, bár Várady Pál, esztergomi érsek maga volt szószólója, nem sikerül elnyernie, de még ugyanez év augusztusában ugyancsak Várday ajánlatára zágrábi püspökké nevezi ki Ferdinánd. Ez alkalommal Istvánfy Miklós verssel üdvözlí őt.² Öt évig volt zágrábi püspök, de ezalatt egyszer sem volt székhelyén. Már a zágrábi káptalan üdvözlésére adott válaszában jelzi, hogy a zavaros politikai helyzet miatt nem intézheti személyesen egyházmegyéje ügyeit, azért Szondy Pált nevezi ki helyettesének. Magát hol Pozsonyban, Prágában, hol Bécsben, utóbb Wormsban látjuk a király oldalán. Innen rendelkezik a töröktől fenyegetett zágrábi vár megerősítéséről és csendesíti le az egyházmegye javai miatt viszálykodó Zrinyi Miklóst, meg Erdély Simont. Ferdinánd kegyét annyira megnyeri, hogy az 1547-ben legkisebb leányának, Johannának keresztapjául hívja meg őt. Lépéseket tesz az egri püspökség megszerzésére is.

Nyugaton ekkor új harcok bonyolódnak. V. Károly miután békés úton hiába igyekezett a vallási egységet helyreállítani, háborút izent az újítóknak. A háborúban Ferdinánd, vele Oláh is résztvesz. Vitézül harcol az 1547 április 24-én Mühlberg mellett vívott döntő ütközetben. A győzelmes csatában elfogják János Frigyes szász választót, május 4-én Wittenberget veszik ostrom alá, 29-én be is veszik. Károly kitüntetésekkel halmozza el a hadjáratban résztvevő magyarokat. Ezt Pető János köszöni meg, beszédét Oláh tolmácsolja. Ebben rámutat Magyarország nyomorult sorsára és kéri, vezessen hadjáratot a török ellen. Károly ígérekkel halmozza el.

Alig ér véget az ostrom, Prágában zavargások támadnak. Ferdinánd a magyar csapatokkal Csehországba siet, Leitmeritznél arról értesülnek, hogy Prága fegyverben áll. Csak

¹ Hóman-Szekfü: Magyar tört. IV. 72.

² Kazy: Commentarius Tirnaviae 93.

nagy harc árán tudnak bejutni a városba, a lázadást keményen megtorolják.

Károly mülhbergi győzelme nem hozta meg a kívánt eredményt. A legyőzöttek most sem szüntek meg lázadozni, azért augusztus elsejére ismét gyűlést hívott össze Augsburgba. Itt végre sikerült az ellentéteket elsimítani.

Károly haderejét a magyarok most a török ellen akarták felhasználni. A hadisegélyt kieszközölő bizottságot a decemberi országgyűlésen választották meg. Ennek egyik vezére Oláh lett. Ő annál is inkább agitált a hadjárat megindítása érdekében, mert egyházmegyéje két fontos várát, Zágrábot és Sziszeket már a török kezdte szorongatni.

1548 májusáig tartózkodik Augsburgban, csupán évi száz-ezer forint hadisegélyt sikerül kieszközölnie. Ez év nyarán Bécsbe megy, ott bocsátja közre az októberi országgyűlés meghívóját. Ezen az országgyűlésen töltötte be Ferdinánd az egri püspökséget. Választása Oláhra esett. Ő most sem ment székhelyére, hanem továbbra is állami hivatalnokként élt az udvarban. Szabad idejében könyvei közé vonult el. Bécsben, később Nagyszombatban is volt könyvtára. Tele voltak ezek római és görög klaszszikusokkal, teológiai és filozófiai munkákkal, melyek mind a legkiválóbb XVI. sz.-i nyomdászok, Aldus Stephanus, Frobenius, Jean Petit, stb. műhelyeiből kerültek ki. A díszes barnabőr kötésű könyveket Oláh címere díszítette, a szöveg közt és lapszéleken jól láthatók a piros tintával írott emendációk. A könyvtár egy töredékét Csontos János találta meg a kismartoni ferencrendi kolostor könyvtárában. Megtalálhatók itt Homeros, Plutarchos, Cicero: *De officiis*, *Psalterium Davidis*, Eusebius Caesarensis: *De temporibus*, Lucianus Samosatensis egy műve, Sophokles egyik tragédiája, Erazmus *Enchiridion* és *Colloquium*, Rudolphus Agricola: *De inventione dialecticae*, Petrus Sorta: *Assertio catholicae fidei*, Asconius Pedianus Cicero-kommentárjai.¹

Nagy arányú építkezésekbe kezd. Végrendeletében „*varia aedificia multis in locis facta*”-ról beszél. Ezalatt egyházmegyéjében csak tengődik a vallási élet. A püspökség birtokait

¹ Csontos János Adalékok Oláh M. könyvtárához. M. Könyvszemle 1883.

Dobó István és Zay Ferenc kezelik, rájuk nehezedik a török harcokban erősen megrongálódott egri vár fenntartásának gondja is.

Ő maga 1549 elején Bécsben van, ősszel Prágába,¹ kíséri Ferdinándot. Itt 1549 október 14-én lajstromba szedi Ferdinánd gyermekeivel születési helyét és idejét: *Genesis filiorum serenissimi regis Ferdinandi...*² címen. Innen ír a világias életű Verancsics Antalnak, akit ő tett egri kanonokká. Kéri, viselje gondját a püspökségnek és hozassa rendbe az egri várat. Jól tudja ugyanis, hogy a Fráter György halála miatt mozgolódó török Egert sem fogja elkerülni. Október 4-én értesíti is Verancsics: „Erősen fegyverkezünk, azt hiszem sokkal tovább fogunk fegyverek közt élni, mint kedvező körülmények közt gondoltuk volna.”³ A következő év elején személyesen is felkeresi Oláht Augsburgban, vele jön Bécsbe, itt tárgyalnak Dobóval a török esetleges támadásáról.

1552 őszére Ferdinánd országgyűlést hívott egybe; ezt az időt akarta Oláh felhasználni a már régóta halogatott első miséje elmondására. Ez papi voltára való nagyobb ráeszmélést jelent, öntudatosodni kezd. Miséje a török harcok miatt a következő év elejére tolódott ki. Nagy ünnepséggel ment végbe Pozsonyban. Nem sokkal utána ír Máriának, kéri, járjon közbe Ferdinándnál egy új kegyért, valószínűleg az esztergomi érsekségért.⁴

A török veszedelem egyre nagyobb méreteket ölt. Egy-másután esik el Temesvár, Drégely és Szolnok, szept. 9-én már az Egerhez közel álló Makláron áll meg a török had éjszakai pihenőre. Az egri várnak alig van kétezer főnyi őrsége. Dobó Vas Miklóst küldi Oláhhhoz gyors segítségért, aki meg is tesz minden tőle telhetőt.

Szept. 12-én kezdetét veszi az ostrom. A maroknyi őrség elszántan száll szembe a török túlerővel. Dobó sűrűn küldi futárait Bécsbe segítségért, ez azonban az osztrák haditanács botrányos tájékoztatatlansága miatt egyre késik.⁴ Okt. 15.-én a

¹ A Genesis-t kiadta Kovacsics Pál *Scriptores Rerum Hungaricarum Minores* c. gyűjteményben.

² M. Tört. Emlékirók X. 115.

³ Hatvani Mihály: Brüsszeli okmánytár II. 314.

⁴ Hóman—Szekfű: *Magyar történet*. IV.

török utolsó rohamra készül. A fáradt védők soraiba most az egri nők is belevegyülnek és döntő csapást mérnek az ellenségre.

Eger védőit kitüntetésekkel halmozzák el,¹ az Eger viadalját megéneklő Tinódit valószínűleg Oláh közbenjárására tünteti ki Ferdinánd nemességgel.

Rövid idő múlva összeült a soproni országgyűlés, mely meghozta Oláh számára a legnagyobb kitüntetést: Ferdinánd a Várday halálával megüresedett esztergomi érseki széket vele tölti be.

VI.

Az egyház nagy önmagára eszmélése már előbb megindult. Itt is, ott is reformtörekvések mutatkoznak. 1545-ben összeült a trienti zsinat, mely kisebb-nagyobb megszakításokkal 1563-ig tartott. A hitújító mozgalom letörése itt vette kezdetét. Ennek az áramába kapcsolódik bele a magyar ellenreformáció is. Sodródni kezd az idő Pázmány felé és szinte szükségszerűen ragadja magával Oláht s állítja be Pázmány útjának előkészítői közé.

A trienti zsinat három időszakra oszlott. III. Pál hívta egybe 1545 dec. 13-án, 1549 szept. 14.-ig tart az első, III. Gyula alatt, 1551 máj. 1-től 1552. ápr. 22-ig a második IV. Pius alatt, 1562 jan. 18-tól 1563 dec. 4-ig a harmadik szak. III. Pál és II. Gyula még renaissance pápa. A második szakra Magyarország is küldött képviselőt, Paulus Gregorianus győri püspök személyében.²

A zsinat kettős feladatot oldott meg.³ Egyrészt szabatosan meghatározza az újítókkal szemben a katolikus igazságot, másrészt intézkedéseket tett az egyházi állapotok megjavítására. A dogmatikai döntéseket a hittel, forrásainak megállapításával kezdték, tovább folytatták a szentségekről, megigazulásról, szentek tiszteletéről és a bűcsúkról szóló tanítással. A reformdekretumok kötelezték a püspököket és papokat a székhelyükön való tartózkodásra, megtöltötték a javadalmak hal-

¹ T. Tár 1901. 119.

² Marx-Bilkei: A kat. egyház története 636.

³ Martin Aurél: A trienti zsinat. (Egyetemi előadások 1933—34).

mozását, előírták az egyházmegyek látogatását, megszüntették a szerzetes-életbe becsúszott visszaéléseket, elrendelték az egyházmegyei szemináriumok felállítását, a misekönyv, breviárium és a Szentírás újra való kiadását, végül közre adták a tiltott könyvek jegyzékét.

A trienti zsinat határozatainak Magyarországon való keresztülvitele: Oláh ellenreformátori működése.

Az érseki székhely elég magas volt ahhoz, hogy végig lássa, milyen pusztulás lett az ára a humanista főpapok világiasságának. Hatvan évvel vállán életerejének utolsó fellobbanásában eszmél nagy feladatára, melynek megoldását egyaránt sürgette az egyetemes egyházban megindult reform és a magyarországi katolicizmus szomorú helyzete.

Reformmunkájának központja Nagyszombat. Az érsekség székhelyét még elődje tette át oda Esztergomból, mert ide 1543-ban a török fészkelte be magát. Érseki rezidenciát épített, igazi díszeset, mint humanista nagyúrhoz illik. Pozsonyban és Bécsben is van palotája kerttel meg fürdőházzal. Templomait drága felszereléssel látja el, végrendeletében szinte kifogyhatatlanul rendelkezik a palástokról, infulákról, drágaköves kelyhekről és gyűrűkről.¹ Azt a missalét, melyet még Perényi kezdett volt díszíteni, de vele el nem készülhetett, ő fejezte be.²

Reformmukája kettős irányú. Egyrészt az országgyűléseken igyekszik a katolicizmus védőbástyáit kiépíteni, másrészt az egyház kebelében elhatalmasodott bajokat orvosolni. Az előbbire már tett valami kísérletet Várday is a besztercebányai majd az 1546 és 48-iki pozsonyi országgyűlésen,³ de a folyton fenyegető török veszedelem és egyéb országos bajok elodázták az igazi orvoslást.

Oláh az előbbi országgyűlések programját kiszélesíti, rendszeresen kiépíti és gyakorlatban igyekszik megvalósítani. Jelen van az 1554—55, 57-iki országgyűlésen,⁴ kieszközli az egyházi kiváltságok sértetlenül hagyását, visszaköveteli az el-

¹ Oláh végrendelete. T. Tár 1896. 138.

² Hoffmann Edith: Régi magyar bibliofilek.

³ Fraknói Vilmos: Magyar országgyűlési emlékek. I.

⁴ Fraknói Vilmos i. m.

zálogosított egyházi javakat és az erdélyi pizetumot.¹ Tiltakozik a 13 elzálogosított szepesi városnak az egyháztól való elszakítása ellen.

Ezek után hozzáfog az egyház belső életének megreformálásához. 1557-ben még az országgyűlés alatt rendeletet ad ki „pro extirpandis quibusdam abusibus.”² Egyházmegyéje javadalmasait maga elé idézi, hogy ott az általa kijelölt bírák előtt igazolják, vajjon törvényesen birtokolják-e javadalmaikat, fel vannak-e szentelve, a katolikus egyház tanait vallják és hirdetik. A következő évben kinyomatja a breviáriumot, azt naptárral látja el, a megüendő ünnepeket piros betűvel jelöli meg. Az esztergomi breviariumban maradtak fenn Oláh napló-szerű feljegyzései a Compendium suae aetatis Chronicon. 1464-től Mátyás megkoronázásától 1558-ig terjedő feljegyzéseket tartalmaz.³

Reform-munkájának szimbóluma a könyv, tanultság, az iskola. 1535-ben azt írja egyik levelében, hogy az eretnekséget tanítással jobban ki lehetne irtani: „doctrina magis extingui posse”.⁴ Ebben még Erazmus szelleme kísért, de már hajlik az egyház felé s lassanként hatalmas fegyvertársává válik. Még 1835-ben sajtó alá rendezi Fábri János haibrumi dömés két dogmatikus művét⁵ a Missa evangelica quid sit és a Fructus quibus dignoscuntur heretici címűt. 1559-ben főesperesi vizsgálatot rendel el. Az esztergomi főesperes sorra járta az egyházmegye plébániáit. Innen szomorú hírekkel tért vissza. A papság aposztáziája tetőpontra állott. Oláh a mindenütt felburjánzó bajok orvoslását tartományi zsinattól remélte. Ennek időpontját a következő évre jelölte ki.⁶

Ekkorra másik nagy terve, a jezsuiták betelepítése is a megvalósítás felé közeledett.⁷ A jezsuiták Ferdinándnak sem

¹ Pizetum az a jutalék, melyet az esztergomi érsek, mint a pénzverés főellenőre minden vert márka után kapott. L. Kollányi Ferenc: Az esztergomi érsekség pizetum-joga. Kat. Sz. 1889. 521., 679.

² Péterffy: Sacra Concilia II. 7–9.

³ A Cronicon-t kiadta Bél M. az Adparatusban és Péterffy i. m. II. k-ben.

⁴ Cod. ep. 548.

⁵ Zelliger Alajos: Esztergom-vármegyei írók. 152.

⁶ Péterffy i. m. II. 36.

⁷ Meszlényi Antal: A magyar jezsuiták a XVI. sz.-ban 37.

ismeretlenek. Már 1541-ben udvarába hívja Bobadilla Miklóst s az újitó mozgalom visszaszorításáról tárgyal vele. A jezsuiták szívesen vállalkoztak a feladatra, de emberhiány miatt csak 1551-ben telepedtek meg Bécsben. Kollégiumuk első rektora. P. Lejay volt. Vele Oláh az 1545-iki regensburgi gyűlésen ismerkedett meg, talán már ekkor foglalkozott a jezsuiták megtelepítésének gondolatával. Erre enged következtetni Szent Ignácnak 1552-ben kelt levele, melyben azt írja, hogy Magyarországra is hívják a jezsuitákat, de kérésüknek nem tudnak eleget tenni. Még ez évben meghal Lejay, utódja Launoy Miklós lesz, aki az ezidőben Bécsbe került Kanizius-szal együtt lelkes szószólója volt a megtelepedésnek. Oláh primásságának második évében velük lépett érintkezésbe. Egyelőre tíz jezsuitát akart Nagyszombatba telepíteni, de tervét a török háborúk, majd az 1555-ben kitört pestis miatt csak 1561-ben tudta keresztül vinni. Ekkorra már két magyar tagja is volt a jezsuita rendnek, Ludovicus de Hungaria és Horváth Péter.

Oláh nagy szerepet szánt a jezsuitáknak. Vezetésükre akarta bízni azt a kollégiumot, melynek statutumát 1558-ban véglegesen kidolgozta. Valóságos iskolarendszer az, mely szeme előtt lebegett. Van benne elemi,¹ közép- és főiskola. Az elemi iskola tervezetét az 1560-iki zsinaton terjeszti elő, a kor követelményeinek megfelelő középfokú iskolát a káptalani, illetőleg a városi iskolából fejleszti ki, ennek betetőzése lett volna a főiskola, melynek számára meg akarta szerezni a királytól a promoteálási jogot is. Ez utóbbit a mostoha körülmények és halála miatt csak részben tudta megvalósítani.

1554-ben fog hozzá a nagyszombati városi iskola átszervezéséhez: „Mivel ez — írja a Statutumban — a keresztény vallás terjesztésére, melyet első és legfőbb feladatunknak kell tekintenünk, valamint a városok igazgatására és az állam kormányzására igen szükséges.”² A régi iskolát humanista jellegűvé teszi. Még emlékezett a váradi modern iskolára. Statutuma szerint az iskola élén lector áll, az ő joga kiválasztani a sublectort, akinek kezében a tanulók nevelése és

¹ Az elemi iskola tervezetét l. Katekizmus.

² 1554-iki statutumot kiadta Olgyay Béla. Magyar Sion. 1867.4—5—6 sz

oktatása összpontosul. A szabad művészetek magiszterének hithű katolikusként kell lennie. Segédtanítók állnak rendelkezésre, kötelességük a lecke-kikérdezés és az ismétlések végzése. A tanítás a septem artes liberales alapján állott. A grammatika alapos betanulása után az auctorok értelmezése következett. A költők közül Vergiliust, Horatiust a ledér részek elhagyásával Ovidiust és Quintilianust, a történetírók közül Liviust, Sallustius és Caesart olvasták. Ezt dialectica, retorica, aritmetica, geometria, figurális és gregorián musica, végül astronomia követte. Hetenként a tanulók írásbeli dolgozatot készítettek prózában és versben. Ezt a methodust vallásos nevelés hatja át, „*pueri ipsi statim ab ipso lacte ad pietatem et bonos mores erudiantur*”. Elrendeli, hogy a tanulók vásár- és ünnepnap misére menjenek, buzgón vegyenek részt az egyház körmenetein. A sublectornak lelkére köti, hogy a növénydekeket a katolikus vallás tanaira oktassa és vigyázzon, ne-hogy valamely eretnek tan lopózzék be az iskolába.

Az iskola-épületről a város tartozott gondoskodni. Ez csak nehezen tett eleget kötelezettségének,¹ ugyanígy, hogy a mindenfelől nagy számmal Nagyszombatba sereglő tanulókat alig tudta az iskola befogadni. Azért 1558-ban kivette a város gondozásából és egyházi fennhatóság alá helyezte, egyben tantervét is kibővítette. Az 1558 febr. 20-án kelt újabb statutum szerint az iskola legfőbb felügyelője maga az esztergomi érsek, aki hatalmát az esztergomi káptalan útján gyakorolja. A káptalan egyik tagja felügyelője az intézetnek, három pedig javait és pénzügyeit kezeli.²

Még Oláh életében oly híres ember is volt iskolafelügyelő, mint Illicini Péter,³ a szienai születésű kiváló humanista. Miután Olaszországban elnyerte az egyházi és római jogi doktorátust, nyughatatlan lélekkel járja be a világot, megfordul Lengyelországban, a krakkói egyetemen a görög nyelv tanára, majd Bécsbe megy, innen hívja meg az esztergomi káptalan a nagyszombati iskola tanárának. Nemsokára az egész iskola az ő vezetése alá került. A felügyelőnek gondo-

¹ Ipolyi Arnold: A nagyszombati iskola a XVI. sz. ban K. Sz. 1889. 52.

² Békefi B.: O. M. nagyszombati iskolájának szervezete. Századok. 1897. 882. és Horváth Z.: A nagyszombati kat. érs. főgimn. ért. 1894—5.

³ Kollányi F.; Illicini P. Századok. 1895. 241.

san kellett ügyelnie, hogy hithű katolikus, erkölcsös és tudós férfiakat tegyen meg tanárnak. Magyarul is kell tudnia. Három, vagy négy helyettes tanítóval tanít. Ezek közül egynek tótul, egynek pedig németül kellett tudnia. Az új statutumban a vallásoktatás különös jelentőségű. A hittant a superintendens adja elő. Az alsóbb osztályokban katekizmust és Szentírást, a felsőkben a katolikus igazságok rendszerét adják elő az újítók tanainak cáfolatával együtt. Évenként háromszor ünnepélyes vitatkozást rendeznek, melynek célja a katolikus igazságokat minél talpraesettebben megvédelmezni az újítokkal szemben. Az írásba foglalt vitatkozásokat az érseknek is bemutatják, aki a sikerültebbeket miheztartás végett a plébánosoknak is megküldi. A tanulók vásár- és ünnepnap karingbe öltözve vesznek részt az istentiszteleten. Évenként háromszor, karácsony, husvét és pünkösdkor a szentségekhez járulnak tanárok és tanulók egyaránt.

Az iskola jelesebb tanulói közül huszonnégyet választott ki magyar, német és tót anyanyelvűt vegyesen, akik a papi pályára szándékoztak lépni. Ezeket teljesen ingyenes ellátásban részesítette. Közülük akarta felnevelni az ellenreformáció harcos papi gárdáját, akik majdan győzedelmesen fogják lobogtatni azt a zászlót, melyet ő tűzött ki.

A teológiai kar köré lassanként minden tudományt művelő főiskolát akar kiépíteni. Meghagyja az iskola előljáróságának, hogy Nagyszombatban nyomdát állítsanak fel, melyben a nagyprépost, kántor és superintendens felügyelete mellett a szükséges nyomtatványokat állítsák elő. Szigorúan tilos eretnek könyvet kinyomtatni. Szakértő nyomdászról is gondoskodott. Mikor a németalföldi Beller-család egyik tagja belépett a Jézus-társaságba, Oláh kérte a generalist, hogy disponálja őt Nagyszombatba. A Beller-családdal Oláh még Brüsszelben ismerkedett meg. Híres volt gyönyörű bibliophil kiadásairól.

1560 áprilisában végre összeült a nagyszombati zsinat. Hogy Oláh itt milyen alapos munkát végzett, arról a zsinat határozatai tanuskodnak, melyeket még az év folyamán összegyűjtött és 61-ben Bécsben ki is adott *Catholicae religionis quaedam capita* címen.¹ Ez a trienti zsinat első és második

¹ A Katekizmust kiadta még Péterffy: *Sacra Concilia* II.

ülésszakának döntvényeit foglalja magában, melyeket Oláh a magyar viszonyokra alkalmaz és a szükséghez képest kibővíti.¹

Alapanyaga: A katokus hitigazságok rendszerének rövid foglalata; mivel pedig a hittételeknek nemcsak elvont oldalát, hanem a gyakorlati élet felé néző s azzal kapcsolatban lévő részeit is megvilágítja, egyszersmind a keresztény életideál rajza is. Az egész munka harminchét fejezetre oszlik. A tárgyalást a hitről szóló fejezet nyitja meg, majd a kinyilatkoztatás és forrásai, a szentségek, az egyház és parancsai, a papság kötelességei, szerzetesek, a keresztény élet főbb normáit tárgyalva mind gyakorlatibb területre lép át, míg végül a megülendő ünnepeket sorolja fel.

Tanítását az újítók ellen szegezi, akik „a világosság angyalának és az igazság szolgáinak álarcát vévén magukra az Úr nyáját szétszórni és tönkretenni igyekeznek.”² Azért határozza meg pontosan a hitigazságokat, hogy kitűnjék az új tanok helytelensége, azért inti jó életre papjait és híveit, hogy bensőleg megerősödve annál könnyebben tudjanak ellenállani az újítóknak. Felkeresi a keresztény egyházatyákat, a XIII. sz.-i nagy skolasztikusokat, felsorakoztatja igaza mellett Szent Ambrust, Origenest, Epiphaniust, Szent Jeromost, Szent Ágostont, Aquinoi Szent Tamást, nagy jártassága van a Szentírásban, Ó- és Újszövetségben egyaránt.

Fides est vitae christianae fundamentum. Mit kell hinnünk, azt röviden összefoglalja az apostoli, niceai és az Athanaziusi hitvallás. Ez a hit különbözik a hívő bizalomtól az üdvösség elnyeréséhez jócselekedetekre is szükség van. A hit letéteményese az egyház, amely felfogta és Szent Péter szakadatlan örökösei folytán híven megőrizte. Vannak az egyháznak rossz szolgái is, de emberi gyarlóság meg nem ingathatja, mert kőszálra van építve. Földi útján az embert szentségi segítségk kísérik. Az élet kezdetén a keresztség, majd bérmlás, Eucharistia, penitencia, egyházirend, házasság s az életből való válásnál az utolsókenet. Az egyház szertartásai nem üres jelek, hanem a megváltás tényeire, az emberiség

¹ A zsinat lefolyása Péterffy i. m. II.

² Péterffy i. m. II. 49.

nagy céljára emlékeztetnek minket. A szentmisében a pap áldozatot mutat be a népért, nyelve mindig és mindenütt latin. A nép csak azokat az énekeket énekelheti itt, amelyeket ő jóváhagyott s melyek a katolikus énekeskönyvekben össze vannak gyűjtve. Szól a böjtről, buzdításul felemlíti az őskeresztények nagy önmegtagadásait, védekezik az újítók szemrehányása ellen a szentek tiszteletét illetőleg, kifejti az egyház álláspontját a szentképek tiszteletéről. Szigorúan megtiltja az eretnek könyvek olvasását; a tilalom áthágóira kemény büntetést szab.

Látja, hogy jó papok nélkül kevés eredményt érhet el, azért nagy gondot fordít a papnevelésre is. A jelentkezőket szigorú vizsgálatnak veti alá. Az egyházi renden levőknek lelkére köti, hogy nagy méltóságukhoz illő életet éljenek, ne forgácsolják szét erejüket e világ ügyes-bajos dolgainak intézésében, hanem a szentegyházra ügyeljenek és a lelkek megmentésén munkálkodjanak. Elrendeli, hogy minden plébánián, ahol a körülmények megengedik, iskolákat állítsanak fel, ahol a gyermekeket betűvetésre, olvasásra, énekekre és más hasznos ismeretekre, főleg pedig jó erkölcsökre oktassák. A plébánosok éber szemmel őrködjenek, hogy a tanítók eretnekséget ne tanítsanak.

A szerzetesek híven tartsák meg fogadásaikat. A világias életű szerzetest egyenesen Isten ítélőszéke elé idézi. A rendi előjárónak kötelességévé teszi a rájuk bízott kolostorok látogatását.

Megvédi a magánjogot, de figyelmeztet a keresztényi kötelességekre is. Végül a keresztény élet főbb mozzanatairól rendelkezik.

A zsinaton résztvett két jezsuita is, P. Victoria és Vestfaliai Tivadar, akik tudományukkal és jámborságukkal nagy hatást gyakoroltak az összegyűlt papságra.¹ A zsinatról Victoria beszámol a generalisnak, itt kiemeli Oláhnak és segítő társainak, Bornemissza és Draskovics püspököknek a buzgóságát. Oláh úgy állapotodott meg velük, hogy a következő évben letelepednek Nagyszombatban és átveszik a kollégium vezetését. 1561 áprilisában csakugyan átjön három jezsuita; Seidel János, Kanisius Teodorik, Péter rokona és Ghuse

¹ Meszlényi A.: A magyar jezsuiták a XVI. sz.-ban. 48.

Antal. Nagy lelkesedéssel fognak munkához. Seidel mint hit-szónok, Kanizius mint apologéta, Ghuse pedig az ifjúság nevelésében tűnt ki. Az év folyamán még kilenc különböző nemzetiségű rendtagot helyeztek át Nagyszombatba, köztük retorika, poézis és görög tanárt is. 1562-ben kerül ide Beller Ferenc, a híres nyomdászcsalád sarja. 66-ban a magyar Horváth Péter a kollégium rektora, az ő idejében a veszprémmegyei Szántó István is megkezdí működését, akit Oláh a már-már kibontakozó főiskola tanárává akart megtenni.

A jezsuiták nagyjából meghagyták Oláh tanrendszerét, de sajátos jezsuita pedagógiai szellemmel töltötték meg. A tanítás gerincét most is a septem artes liberales tárgyai alkották, de ezeken kívül Aristoteles logikáját és metafizikáját is tanították, magyarálták Szent Tamás Summaját is. A klasszikusokból gondosan kiválogatták a sikamlós részeket, a római írók ellensúlyozására az egyházatyák műveit fordították magyarra.¹

Nagy gondot fordítottak a nép hitéletének fellendítésére is. Prédikációkat, nyilvános disputációkat, apologetikus előadásokat tartottak.

A trienti zsinat harmadik ülősszakára IV. Pius Oláht is meghívja, egyben reformmunkájának folytatására buzdítja: „Quae in cleri tui moribus sunt emendenda, quam commodissime fieri poterit, interea correctis, te ad praestandum tuum Deo et Ecclesiae Catholicae officium cum opus fuerit, para.“² Ferdinánd arra hivatkozván, hogy itthon nagyobb szükség van Oláhra, ellenezte a trienti zsinaton való megjelenését és helyettes kiküldését ajánlotta. Oláh 1561. április 23-án ismét zsinatot hív egybe „pro extirpandis vitiis et plantandis virtutibus.“ Elrendeli, hogy minden pap jőjjön Nagyszombatba, hozzák magukkal a felszentelési bizonyítványaikat, a javadalom jogos birtoklását, az apátok és prépostok pedig benedikáltatásukat igazoló okiratot. A zsinat megnyitása előtt bizottságot szervezett³ a papság vallási felfogása és erkölcsi megvizsgálására. A bizottság jegyzőkönyve fényt vet arra a nagy erkölcsi eldur-

¹ Meszlényi A. i. m. 72—78.

² Péterffy i. m. II. 131.

³ Kollányi F.: Zsinati bíróság Magyarországon. 1561-ben. Magyar Sion. 1895. 81.

vulásra, mely az egyházban lábra kapott. Ezen a zsinaton választották meg a zsinati kiküldötteket, Kolozsvári János és az erasmista Dudich András tinini püspökök személyében. Dudich¹ ifjú éveit Boroszlóban, Brüsszelben, Párizsban, Londonban, Páduában és Velencében töltötte, 1557-ben mint kiváló humanista tért haza. A trienti zsinaton öt beszédet mondott, ezekben az egyház belső reformját sürgette. Forradalminak tetsző magatartásáért elítélték, mire meghasonlott önmagával, lemondott méltóságáról, megnősült és Krakóban magánemberként fejezte be életét.

1562-ben Oláh ismét zsinatra hívja össze papságát, de csak kevesen jelennek meg. A főtárgy a papi nősülés és a két szín alatti áldozás volt. Csak kevés eredményt tudott elérni. 1563. május 25-én a trienti zsinathoz írt levelében panaszkodik is erről: A papok között kevesen vannak, „akik szent életet élnek. Minden évben tartok zsinatot, eljönnek, de inkább oly szándékkal, hogy inkább otthagyják a papságot, mint feleségüket. Ez azt eredményezi, hogy népünk szerte-szét barmok módjára születik, él és hal meg. Nincs senki, aki azoknak a a szentségeket kiszolgáltassa, vagy őket a keresztény hitben és vallásban oktassa.”²

1563-ban végre befejeződött a trienti zsinat. Az ekkor már remegő kezű Oláh,³ alig hogy kézhez kapta ennek döntéseit, ismét zsinatot hívott egybe, cél: „Acta et statua oeconomi Sanctique Tridentini concilii in ipso synodo nostro audituri et diligenter suscepturi.”⁴ Általában el is fogadták a határozatokat, de a részletekben nézeteltérések támadtak. Főleg a már nős papok és a két szín alatti áldozás okoztak nehézséget. Végül is IV. Piushoz fordultak tanácsért, aki a tömeges aposztázia elkerülése végett megengedte a két szín alatti áldozást. Erre a két szín alatt áldozók gúnyolni kezdték az ortodoxokat, hogy fél Krisztussal is megelégszenek; sok háborúskodás után IV. Pius utódja, V. Pius, ismét az egy szín alatti áldozást tette kötelezővé. A nős papok ügyében a pápai bulla semmit sem tartalmazott, mire az újítókhoz hajló Miksa a nős

¹ Thieneman T.: Mohács és Erazmus. Minerva. 1924.

² Közli Noszkay Ödön Oláh levelezése ... 19–20.

³ Oláh végrendelete: „Manu mea propria senili licet ac tremula..

⁴ Péterffy i. m. II. 151.

papok törvényesítését kérte. A pápa ezt megtagadta. Alig hirdették ki a végzést, Ferdinánd meghalt. Utóda Miksa lett, aki nem egyszer gáncsolta Oláh munkáját. Már az 1559-iki pozsonyi országgyűlésen így nyilatkozott a protestáns rendek előtt: „Legyenek nyugodtak, mert Oláhnak nem mindig fog-nak kedve szerint menni a dolgok.”

1566-ban Oláh megtartja utolsó zsinatát, ott számba veszi munkájának eredményét, megveti alapját a szeminárium-nak, mely megváltozott formában még ma is fennáll Esztergomban. Öregségére meg kellett érnie kollégiumának pusztulását, 1567-ben tűzvésznek esett áldozatul. A hajléktalanul maradt jezsuiták Bécsbe menekültek, magukkal vitték az iskola könyvtárát és a templomi felszerelést is, bízva abban, hogy valamikor ismét megvethetik lábukat Magyarországon. Reményüket 17 év múlva Draskovich György kalocsai érsek váltotta valóra.

A tűzvészt Oláh csak néhány hónappal élte túl. Még ebben az évben ágynak dőlt s a következő év, 1568. január 14-én meg is hal Pozsonyban. Holttestét saját kívánsága szerint Nagyszombatba viszik, s a Szent Miklós székesegyházban helyezik örök nyugalomra. Sírkövére a maga készítette disztichont vészték:

Conditur hic moriens Nicolaus Olahus
Qui praesul vivens Strigonensis erat.

KITEKINTÉS.

Két kor mesgyéjén állt, a Mohács előttién, melyben gyökerezett és az ellenreformációén, melyet ő indított meg. Humanista volt és főpap. Két pillér ez, melyen átnyúlik a humanizmus íve közvellenül a katolikus restaurációba, közvetve a későbbi katolikus irodalomba. Hogy élete vége felé mennyire főpap volt, kitűnik végrendeletéből. 2000 forintot hagy a jezsuitáknak, tekintélyes összeget juttat a bécsi Collegium Christi-nek, gondoskodik a szegény diákok eltartásáról, a nagyszombati székesegyház kiépítéséről, meghagyja, hogy könyveinek egy részét a szegényebb papok közt osszák szét; tudós papok az eszményei, „plebanus non indoctus.”

Mint politikusnak béke volt a célja. Az építő munkában azonban nem vett részt, csak távolról, biztos és nyugodt helyről agitált. Mint ellenreformátor is még kissé erasmista, nem száll szembe az újítókkal, az egyház belső megerősítésére törekszik, restaurál, a béke embere. Nyomában még inkább elkülönül egymástól a két táborra szakadt magyarság. Ez egyelőre csak vallási jellegű, később egyre inkább érzeteli elhatároló jellegét az irodalomban is. A katolikus rész központja Nagyszombat, most még csak a restauráció fellegvára, később a katolikus irodalom gócpontja. Oda menekültek 1567-ben a nyulak-szigeti apácák¹ is Nagyváradról, vitték magukkal kódexeiket is.

Oláh iskolájának tanárai közt ott láttuk már Szántó Istvánt, Pázmány nevelőjét, ott volt Telegdi Miklós az első katolikus nyomda felállítója. (1577.) Könyvtárának nagy részét is Telegdire hagyta.² Oláh neveltje, Istvánfy Miklós, kinek írói pályája az ő oltalma alatt indul meg, aztán Mosótzai Zakariás nyitrai, Radetzky István egri püspök és Forgách Ferenc, aki őt követte az érseki széken. A nagyszombati iskola névtelen tanulói között ott rejtőzik már Pázmány harcos nemzedékének nem egy tagja. Ők töretlenül vezetik át az utat a nagy hitviták kora felé.

¹ Ackermann K.: Forgách F. 51.

² Horváth C.: Régi M. költők tára. I. 418.

FELHASZNÁLT KIADÁSOK ÉS IRODALOM :

- Áldási Antal : A Nemzeti Múzeum címeres levelei. Bp. 1923.
 Aeneas Silvius : Opera geographica et historica. Helmstadii. 1609.
 Bél Mátyás : Adparatus. Pozsony. 1735.
 Fraknoi Vilmos : Magyar országgyűlési emlékek. (I.—IV. k.) Bp. 1874.
 Hatvani Mihály : Brüsszeli magyar okmánytár. Bp. 1857.
 Ipolyi Arnold : Oláh M. levelezése. (A Monumenta Hungariae Historica XXV. k.) Bp. 1875.
 Kollár Ádám : Nicolai Olahi Hungaria et Atila. Bécs. 1763.
 Kovachich György : Scriptores rerum Hungaricarum minores. Buda. 1748.
 Majthényi György : Genealogiai feljegyzések. T. Tár. 1897.
 Merényi László : O. M. végrendelete. T. Tár. 1896.
 Olgyay Béla : A nagyszombati tanoda szabályai. Magyar Sion. 1867.
 Péterffy Károly : Sacra Concilia. I.—II. Pozsony. 1742.
 Pray György : Epistolae procerum regni Hungariae.
 Sambucus Joannes : Bonfini Historia Pannonica Agrippinae. 1690. Hozzávan
 csatolva Callimachus, Oláh Atilája és Brodarics Brevis descriptio
 Hungariae-ja.
-
- Ackermann Kálmán : Forgách Ferenc.
 Acsády Ignác : Könyvek régi összeírásban. Magyar Könyvszemle. 1894.
 Aschbach Joseph : Geschichte der Wiener Universität. Nachträge zum III.
 Band (W. Hartl—K. Schrauf. Wien. 1893.)
 Apponyi Sándor : Hungarica. Bp. 1900
 Ábel Jenő : Magyarországi humanisták és a Dunai Tudós Társaság. Bp. 1880.
 Ballagi Aladár : Atila bibliographiája. I. T. K. 1892.
 Balogh Margit : O. M. Hungáriája, mint művelődéstörténeti kútforrás. Bp. 1903.
 Bartonicsek Emma : Burgio jelentései. (Napkelet-Könyvtár.)
 Benkő József : Transsylvania. Claudipoli. Előszó kelte : 1777.
 Békefi Remig : A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig. Bp. 1910..
 „ „ : O. M. nagyszombati iskolájának szervezete. Századok, 1897.
 Bod Péter : Magyar Athénás.
 Braunecker Teréz : Nagyszombat, mint irodalmi központ.

- Bunyitai Vincze : A váradi pöspökség története. Nagyvárad. 1883.
- Burdach Konrád : Reformation. Renaissance. Humanismus. Berlin. 1926.
- Burchhard Jakob—Bánóczy J. : A renaissance-korabeli műveltség Olaszországban. Bp. 1885.
- Cwittinger Dávid : Specimen.
- Csánki Dezső : Magyarország történelmi földrajza. Bp. 1890.—1913.
- Császár Elemér : A protestáns kör költészete. 1931. (Egyetemi előadások.)
- Csernátoni Gyula : Az erdélyi szászok oktatásügyi viszonyai a reformáció előtt.
- Csontos János : Könyvtári jelentés. M. K. szemle. 1883.
- Danielik József : Magyar írók. I.—II. Pest. 1515.
- Fejér : Historia Academiae.
- Finácz Ernő : A renaissance-kori nevelés története Bp. 1919.
- Fögel József : II. Ulászló udvartartása. Bp. 1913.
- " " : II. Lajos udvara. Bp. 1917.
- Fögel Sándor : Celtis Conrad és a magyarországi humanisták.
- Fraknoi Vilmos : II. Lajos és udvara.
- " " : A hazai és a külföldi iskolázás a XVI. sz.-ban.
- " " : Henckel János, Mária királyné udvari papja.
- " " : Magyarország a mohácsi vész előtt.
- " " : Mária állása a reformáció irányában.
- " " : M. Sion. 1965.
- " " : Várdai Pál, kalocsai érsek élete. Századok. 1882.
- Gulyás Pál : A könyv sorsa Magyarországon. M. K.-szemle. 1923.
- Hoffmann Edith : Régi magyar bibliophilek.
- Horányi Elek : Memoria Hungarorum.
- Horváth János : A magyar irodalmi műveltség kezdetei. 1931. Bp.
- " " : Humanizmus és reformáció. (Egyetemi előadások, 1932—33. 33—34. tanévben.)
- Horváth Zoltán : A nagyszombati iskola, 1894—95. évi nagyszombati gimnázium értesítőjében.
- Hóman Bálint : A magyar történetírás első korszaka. Minerva. 1923.
- " " : A szent László-kori Gesta Hungarorum és a XII. XIII. századi leszármazói. Bp. 1925.
- Hóman—Szekfű : Magyar történet. III.—IV. k.
- Hunfalvy Pál : Az oláhok története. I.—II. 1894. Bp.
- Husztai József : Janus Pannonius. Pécs. 1931.
- Ipolyi Arnold : A nagyszombati iskola a XVI. sz.-ban. Kat. Szemle. 1889.
- István Bácsi Naptára. 1865.
- Jedlicska Pál : Oláh és Várdai levelezése. M. Simon. 1896.
- Kemény János : O. M. emlékezete. Új M. Múzeum. 1858.
- Kerecsényi Dezső : Humanizmusunk helyzetképe Mátyás után és Mohács előtt. I. T. 1934.
- Kerecsényi Dezső : Nicolas Olah. Nouvelle Revue de Hongrie, 1934. okt.
- Klímes Péter : Pécs és a magyar humanizmus. Bp. 1934.
- Knausz Nándor : A Krisztus-társulat. M. Sion. 1863.
- " " : Balbi Jeromos II. Lajos király tanára, M. Sion. 1866.
- Kollányi Ferenc : Az esztergomi érsekség pizetum-joga. Kat. Szemle. 1889.

- Kollányi Ferenc: Esztergomi kanonok.
 „ „ : Illicini Péter. Századok. 1895.
 „ „ : O. M. Kat. Szemle. 1888.
 „ „ : O. M. és Erazmus Rotterdamus. M. S. 1885.
 „ „ : O. M. irodalmi foglalkozásai külföldön. M. S. 1885.
- Kölesy Vincze: Nemzeti Plutarkus. Pest. 1815.
- Lányi—Knausz: Magyar egyháztörténelem. I.—II. Esztergom. 1869.
- Martin Aurél: A trienti zsinat. (Egyetemi előadás 33—34.)
- Marx—Bilkei: A katolikus egyház története. Székesfehérvár. 1932.
- Meszlényi Antal: A magyar jezsuiták a XV. sz.-ban. Bp. 1931.
- Noszky Ödön: O. M. levelezésének művelődéstörténeti vonatkozásai. Érsek-
 ujjvár. 1903.
- Ortvay Tivadar: Mária, II. Lajos király neje. Bp. 1914.
- Pintér Jenő: Magyar irodalomtörténet. Bp. 1909.
- Récsey Viktor: Egy XV—XVI. századbeli kéziratot formulare Jászóvárott.
 Századok. 1898.
- Sebestyén Gyula: A magyar honfoglalás mondái. Bp. 1905.
- Sörös Pongrácz: A fehérvári érkanonokság története. Századok. 1916.
 „ „ : O. M. győri kanonoksága. Századok. 1915.
 „ „ : Ötven év O. M. életéből. Kat. Sz. 1903.
 „ „ : Egy fejezet O. M. életéből. Kat. Sz. 1905.
- Székely Samu: Brodarics István élete és működése. T. Tár. 1888.
- Szöllősy Károly: Eger főmegyei papság irodalmi működése. M. Sion. 1888.
- Thienemann Tivadar: Mohács és Erazmus. Minerva. 1924.
- Tóth Szabó Pál: Szatmári György primás.
- Frankl (Fraknoi) Vilmos: A magyar főpapok a trienti zsinaton.
- Waldapfel Imre: Humanizmus és nemzeti irodalom. I. T. 1923.
 „ „ : A humanizmus újabb irodalma. Egy. Phil. Közl. LVIII.
- Veszprémi István: Succinta medicorum.
- Zelliger Lajos: Egyházi írók csarnoka. Nagyszombat. 1893
 „ „ : Esztergom-vármegyei írók. Bp. 1888.

TARTALOM

	Oldal
Bevezetés	3
I. Származása, elemi tanulmányai, Váradon, a város humanista multja, Thurzó Zsigmond iskolája	4
II. Kapcsolatok, Várad és Buda közt, Szatmári humanista köre, Oláh bekapcsolódása, teológiai tanulmányai Pécssett, gyors emelkedése, az erasmizmus, Szatmáry halála, Oláh, mint királyi titkár	6
III. A mohácsi csata, menekülés Pozsonyba, Oláh elkíséri Máriát külföldi utazásaira	9
IV. Mária, mint Németalföld helytartója, Oláh Németalföldön, sok irányú irodalmi, politikai és baráti összekötése, a Codex Epistolaris, irodalmi működése, az Atila, Hungaria, versei	13
V. Visszatérés Magyarországra, az itthoni állapotok. A katolicizmus helyzetképe Mohács után, Oláh, mint Ferdinánd kancellárja, zágrábi, majd egri püspök	40
VI. Oláh esztergomi érseksége, a trienti zsinat, Oláh reformmunkája, iskolarendszere, a jezsuiták betelepítése, az 1560-iki nagyszombati zsinat, Katekizmus, későbbi zsinatai, a nagyszombati iskola pusztulása, utolsó napjai, halála	45
Kitekintés	56
Felhasznált kiadások és irodalom	57

